

บทที่ 4

การประยุกต์ใช้หลักธรรมเพื่อแก้ปัญหาการศึกษาตามแนวทางพระพุทธศาสนา

จากงานวิจัยในบทที่ 2 สามารถสรุปประเด็นการวิจัย ในฐานะที่เป็นครูอาจารย์ บทบาทหรือหน้าที่ของครูอาจารย์สามารถยึดตามหลักทศ 6 กับหัวข้อธรรมอื่น ๆ ที่เป็นคุณสมบัติของครูอาจารย์ ได้ดังนี้

1. สุวินิต วิเนนติ เนะนำติ ฝึกอบรมศิษย์ให้เป็นคนดี
2. สุขหิต คหาเปนติ สอนให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง
3. สพฺพสิปฺเปสุ ตํ สมกฺขายิโน ภวนติ สอนหรือบอกวิชาให้ทั้งหมดโดยไม่ปิดบัง
4. มิตฺตามจฺเจสุ ปฏฺิวเทนติ ส่งเสริมยกย่องคุณความดีของศิษย์ให้ปรากฏในสังคม
5. ทิสาสฺว ปริตุตถณํ กโรนติ คอยช่วยคุ้มครองป้องกันภัยในสถานที่ต่าง ๆ

เมื่อศึกษาวิเคราะห์ถึงรูปแบบในบทที่ 3 แล้ว จึงนำหลักธรรมมาเป็นแนวประยุกต์ใช้เพื่อแก้ปัญหาการศึกษาตามแนวทางพระพุทธศาสนาต่อไป

ความสัมพันธ์ระหว่างหน้าที่ครูในทศ 6 กับหัวข้อธรรมอื่น ๆ ที่เป็นคุณสมบัติของครู

หน้าที่ของครูก็คือการปฏิบัติต่อศิษย์ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ในสังคาลสูตร ว่าครูเปรียบเหมือนทิศเบื้องขวา หรือทักษิณทิศ หมายถึง บุคคลผู้ที่ทำหน้าที่เป็นครูอาจารย์สั่งสอนอบรมให้ความรู้วิชาการต่าง ๆ แก่ศิษย์ ทรงให้ความสำคัญในเรื่องการปฏิบัติหน้าที่ของครู จึงตรัสสอนว่าครูต้องมีหน้าที่ 5 ประการ คือ (ที.ปา.11/200/203)

1. สุวินิต วิเนนติ เนะนำติ ฝึกอบรมศิษย์ให้เป็นคนดี
2. สุขหิต คหาเปนติ สอนให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง
3. สพฺพสิปฺเปสุ ตํ สมกฺขายิโน ภวนติ สอนหรือบอกวิชาให้ทั้งหมดโดยไม่ปิดบัง
4. มิตฺตามจฺเจสุ ปฏฺิวเทนติ ส่งเสริมยกย่องคุณความดีของศิษย์ให้ปรากฏในสังคม
5. ทิสาสฺว ปริตุตถณํ กโรนติ คอยช่วยคุ้มครองป้องกันภัยในสถานที่ต่าง ๆ

บทบาทหรือหน้าที่ของครูทั้ง 5 ประการนี้ เมื่อพิจารณาแล้ว ก็ยังต้องอาศัยหลักธรรมอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กันกับหน้าที่แต่ละข้อนั้น ซึ่งครูจะต้องทราบเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมแก่พฤติกรรมของครู อันจะสามารถนำมาซึ่งการปฏิบัติหน้าที่ของตนเองได้อย่างถูกต้องตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้องครบถ้วนสมบูรณ์

ในการวิจัยครั้งนี้ จะได้แสดงถึงความสัมพันธ์ในหน้าที่ของครูกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ ที่เป็นคุณสมบัติของครู เพื่อแสดงให้เห็นว่า ในบทบาทหน้าที่ทั้ง 5 ประการนั้น ครูจะต้องปฏิบัติ

ธรรมข้อใดบ้าง จึงจะเหมาะสมกับความเป็นครู และเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ศิษย์ ขณะเดียวกันศิษย์จะต้องปฏิบัติตนอย่างไรจึงจะประสบความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียน อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาการศึกษาต่อไป

แนะนำดี ฝึกรวมศิษย์ให้เป็นคนดี (สุวินิต วิเนนติ)

ครูที่ดีต้องจัดการเรียนการสอนตามแนวคิดสำคัญ ที่มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจ มุ่งส่งเสริมและพัฒนาผู้เรียนให้เกิดลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือการคิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น จะเห็นได้ว่าคุณสมบัติเหล่านี้ ได้มุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้ผ่านกระบวนการสอน ในเรื่องของการใช้สติปัญญา ความคิด การวิเคราะห์ การรวบรวมข้อมูล การตัดสินใจในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและได้เน้นไปสู่การปฏิบัติได้จริงเมื่อเผชิญกับชีวิตในสังคมปัจจุบันของผู้เรียนแต่ละคน การปรับแนวคิดในเรื่องการคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มาสู่แนวปฏิบัติในเรื่องการจัดการเรียนการสอนของครูอาจารย์ให้มีความชัดเจน มีแนวทางร่วมกันในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนให้เกิดขึ้น ครูอาจารย์ควรมีความเข้าใจแนวคิดของตนควบคู่กับแนวคิด 3 ประการดังกล่าวของผู้เรียน ดังนี้

1. การสอนเป็น การสอนในแนวคิดนี้ คือครูอาจารย์ต้องรู้จักสอนผู้เรียนด้วยวิธีการสอนหลาย ๆ วิธี หลาย ๆ แบบที่เหมาะสมและสอดคล้อง กับเนื้อหา วิช ะ ภูมิ ภาวะ และประสบการณ์ของผู้เรียน การสอนศีลธรรมที่ผ่านมาไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากครูอาจารย์สอนโดยใช้การบรรยายมากเกินไป ทำให้การเรียนการสอนขาดความน่าสนใจไปอย่างมาก การแก้ไขการสอนของครู จึงเป็นสิ่งสำคัญเบื้องต้นที่จะทำให้การสอนจริยศึกษาเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น การศึกษาและติดตามวิธีการสอนแบบต่าง ๆ ให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริง จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อครูอาจารย์ในการเตรียมแผนการสอน การจัดกิจกรรมและสื่อการสอน เพื่อนำมาใช้ในการสอนแต่ละครั้ง

วิธีสอนที่ดี และมีประโยชน์ต่อการสอนจริยศึกษามีอยู่หลายวิธี เช่น การสอนแบบสืบสวน สอบสวน การสอนด้วยกระบวนการกลุ่ม การสอนแบบศูนย์การเรียน การสอนด้วยการค้นพบด้วยตนเอง เป็นต้น

2. การนำเป็น แนวคิดนี้มีความหมายหลายประการ ในเรื่องของการนำสิ่งที่ดี มีคุณค่าเกิดประโยชน์มาให้ผู้เรียนได้ศึกษาเรียนรู้ เป็นผู้ให้คำแนะนำในเรื่องการใช้ความคิด การนำไปรู้จักตนเอง และประการสำคัญคือ ต้องนำเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้เรียนในทุก ๆ ด้าน ที่ครูอาจารย์ได้ให้แนวคิดหรือประสบการณ์เหล่านั้นแก่ผู้เรียน

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความสำคัญของครูอาจารย์ในความหมายนี้ได้ลึกซึ้ง และมีความสำคัญต่อการสอนจริยศึกษามากกว่า “ครู คือ ผู้นำทางวิญญาณ”

3. การผูกปัญหาเป็น การสอนจะสามารถนำไปสู่การปฏิบัติจริง ใกล้เคียงกับการดำเนินชีวิตของผู้เรียน ครูอาจารย์จำเป็นต้องเป็นผู้สนใจติดตาม ให้ความสำคัญต่อเหตุการณ์ ข่าวคราวความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นและเกี่ยวข้องกับคุณธรรมต่าง ๆ ที่ผู้เรียนจะได้เรียนรู้ การผูกปัญหาเป็นจึงหมายถึง การติดตาม คัดเลือก ปรับและนำสิ่งที่น่าเรียนรู้มาสร้างเป็นสื่อการสอนประเภทต่าง ๆ ให้ผู้เรียนได้ฝึกทักษะต่าง ๆ ที่จำเป็นในเรื่องของการคิด การวิเคราะห์ การตัดสินใจ การใช้ข้อวิจารณ์ เป็นต้น

สื่อการสอนที่ครูอาจารย์สามารถนำมาผูก หรือสร้างเป็นปัญหาในการสอนจริยศึกษา มีอยู่มากมายหลายชนิดไม่ว่าจะเป็นหนังสือพิมพ์ กรณีตัวอย่าง รูปภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ หนังสือ หุ่น สไลด์ หรือแม้แต่คอมพิวเตอร์ เป็นต้น การนำแนวคิดในเรื่องการสอนเป็น นำเป็น ผูกปัญหาเป็นมาสู่การสอนในห้องเรียนให้เกิดขึ้นจริง การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนจริยศึกษา จึงเป็นตัวแทนเป็นสิ่งกำหนดแนวคิดดังกล่าวได้สมบูรณ์ที่สุด ที่จะสามารถพัฒนาทั้งผู้เรียนให้มีคุณสมบัติในเรื่องการคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น ควบคู่ไปกับการสอนที่มีประสิทธิภาพของครู

อย่างไรก็ตาม คุณสมบัติของครูอาจารย์ทางพระพุทธศาสนานั้น หมายรวมถึง คุณสมบัติทางบุคลิกภาพของครูอาจารย์ หลักปฏิบัติในการวางตนในสังคมของครูอาจารย์ คุณสมบัติด้านวิชาการ การดำเนินชีวิต และหลักปฏิบัติทั่วไปของครูอาจารย์ในสังคมไทย ซึ่งต่อไปจะได้กล่าวถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของครูอาจารย์เป็นลำดับไป ดังนี้

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ครูอาจารย์ต้องประพฤติ เพื่อการปฏิบัติหน้าที่การแนะนำดีฝึกอบรมศิษย์ให้เป็นคนดีก็คือการมีปฏิสันถาร ได้แก่ การต้อนรับ ปราศรัย 2 ประการ คือ (ส.น. 16/472/234)

1. อามิสปฏิสันถาร คือ การต้อนรับด้วยสิ่งของ อาหาร เครื่องใช้ เป็นต้น

2. ธรรมปฏิสันถาร คือ การต้อนรับด้วยธรรม คือ สนทนา แนะนำ อบรม เป็นต้น

การที่ครูอาจารย์มีปฏิสันถารแก่ศิษย์นั้น ก็เพื่อเป็นการเริ่มมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ทำให้ศิษย์เกิดความอบอุ่นมั่นใจ สามารถปลุกศรัทธาและวิริยะให้เกิด อันจะเป็นผลดีต่อการเรียนการสอนต่อไป

นอกจากนี้แล้ว ครูอาจารย์ที่ดียังต้องเว้นจากอกุศลมูล แล้วตั้งอยู่ในกุศลมูล คือ ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ประพฤติตนเป็นคนดี จึงจะสามารถพูดสอนเรื่องความดีได้อย่างเต็มปากเต็มคำซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้คือ

อกุศลมูล คือ รากเหง้าแห่งความไม่ดี 3 ประการ (ขุ. ม. 29/22/14-18)

1. โลภะ คือ ความอยากได้

2. โทสะ คือ ความคิดประทุษร้าย

3. โมหะ คือ ความหลง ครูอาจารย์ที่จะแนะนำศิษย์ให้เป็นคนดี และเป็นตัวอย่างที่ดีแก่

ศิษย์ได้ ต้องรู้เท่าทันรากเหง้าแห่งความชั่ว และต้องเลิกละอกุศลได้ด้วย

กุศลมูล คือ รากเหง้าแห่งความดี 3 ประการ (จุ. ม. 29/22/14-18)

1. อโลภะ คือ ความไม่โลภ
2. อโทสะ คือ ความไม่คิดประทุษร้าย
3. อโมหะ คือ ความไม่หลง

นอกจากประพุดิตนเป็นคนดีแล้วยังจะต้องเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด ประกอบด้วยโกศล 3 ประการ คือ (ที. อ. 2/325/89)

1. อายโกศล คือ ความฉลาดในความเจริญ
2. อปายโกศล คือ ความฉลาดในความเสื่อม
3. อุบายโกศล คือ ความฉลาดในอุบาย

ครูอาจารย์ที่แนะนำดี สอนดี ต้องเป็นผู้ฉลาดเชี่ยวชาญในทุกเรื่อง จึงจะสามารถสั่งสอนศิษย์ให้เป็นคนดีได้ และเมื่อเป็นคนดีแล้ว ก็ต้องมีหลักในการประพุดิตปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันในสังคมเพื่อให้เกิดความผาสุก ร่มเย็นซึ่งได้แก่การมีหลักสาราณียธรรมเป็นหลักปฏิบัติ ดังนี้ (อง. ฉก. 22/282/322)

1. เมตตาทายกรรม คือ ช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมหมู่คณะด้วยความเต็มใจ
2. เมตตาวจิกรรม คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์
3. เมตตาตามโนกรรม คือ คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน
4. สาธารณโภคี คือ ให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคสาธารณสมบัติโดยทั่วกัน
5. สีสสามัญญตา คือ มีศีลบริสุทธิเสมอกัน ไม่ทำงานให้เป็นที่รังเกียจของหมู่คณะ
6. ทิฏฐิสามัญญตา คือ มีความเห็นชอบร่วมกัน

จะเห็นได้ว่า หลักสาราณียธรรมนั้นเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญ เพราะนอกจากจะเป็นหลักธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันแล้ว ยังเป็นหลักแห่งการอยู่ร่วมกันอีกประการหนึ่งด้วย อีกทั้งจะทำให้การเรียนการสอนมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหานักเรียนขาดเรียนก็จะลดลง หรือไม่มีเลย

สอนให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง (สุคหิต์ คาหาปนุติ)

หลักธรรมที่ทำให้คนเป็นคณงาม ก็เป็นอีกหลักธรรมหนึ่งที่สำคัญสำหรับครูอาจารย์ เพราะเป็นหลักการสอนที่สอดคล้องกับหลักการสอนด้านจิตวิทยา ที่มีการส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์หลาย ๆ อย่างในเนื้อหาเดียวกัน ธรรมอันทำให้งาม 2 อย่าง ได้แก่ (อง. จตุก. 21/62/90)

1. ชันติ คือ ความอดทน การรักษาปกติภาพของตนไว้ได้ ในเมื่อถูกรบกวนด้วยสิ่งอันไม่

พึงปรารถนา มีความอดทนต่อความลำบากตรากตรำ ไม่แสดงอาการของความขลาดไม่สู้งาน ไม่สู้ความลำบากตรากตรำ อดทนต่อทุกขเวทนา คือเมื่อเจ็บป่วยก็ไม่แสดงอาการทูลทูลรายจนเกินเหตุ อดทนต่ออำนาจกิเลส คือเมื่อได้ลามยศก็ไม่แสดงอาการตื่นเต้นตาโต

2. โสรจจะ คือ ความสงบเสงี่ยมเจียมตน เมื่อมีความอดทนแล้ว ก็ต้องพยายามสงบใจ ทำให้เย็นลงด้วยอุบายอันชอบเมื่อใจสงบแล้ว กิริยาวาจาที่แสดงออกมาก็จะสงบเสงี่ยมเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ความงามทุกส่วนของคนที่เคยมีอยู่ก็จะไม่เสื่อม จะคงงามอยู่และคงชนะใจของคนอื่นได้เป็นอย่างดี

ธรรมชาติ 2 ประการนี้ เป็นเครื่องส่งเสริมบุคลิกลักษณะทำให้เป็นคนมีเหตุมีผล หนักแน่น มั่นคง สุขภาพเรียบร้อยน่านับถือ ผู้มีคุณธรรม คือ ขันติและโสรจจะ ประจำใจย่อมเป็นคนที่มีน้ำใจงาม น้ำใจดี มีกิริยาวาจาสุภาพ สงบเสงี่ยมไม่ก่อการทะเลาะวิวาทกับใคร ๆ ย่อมเป็นคนที่น่ารักน่านับถือ ขณะเดียวกันธรรมะดังกล่าวนี้ นับว่าเป็นหลักธรรมสำคัญที่จะเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตประจำวันของทุกคน กล่าวคือ ความอดทนและความสงบเสงี่ยมนี้หากมีประจำอยู่ในจิตใจของผู้ใด ผู้นั้นย่อมจะเป็นคนที่มีความสุข มีจิตใจหนักแน่น ย่อมจะเป็นที่นิยมยกย่องนับถือของคนทั่วไป ธรรมะทั้ง 2 ประการนี้จะทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นคณางามทั้งกาย วาจา และจิตใจ จะประกอบกิจการสิ่งใด ย่อมสามารถประสบผลสำเร็จได้สมความมุ่งมาดปรารถนา และสามารถเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ไปได้ด้วยจิตใจที่มั่นคง ย่อมชนะความร้ายได้ด้วยความดี

การที่ครูอาจารย์จะสอนให้ได้อย่างแจ่มแจ้งนั้น ครูอาจารย์จะต้องเป็นผู้ฉลาดในหลาย ๆ เรื่อง มีความรู้ความเข้าใจด้วยตนเองอย่างแจ่มแจ้งแทงตลอดแล้ว จึงจะสามารถสอนคนอื่นให้เข้าใจแจ่มแจ้งได้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะต้องมีหลักในการสงเคราะห์เกื้อกูลศิษย์ จึงจะสามารถยึดเหนี่ยวน้ำใจศิษย์ไว้ได้ ด้วยการดำเนินรอยตามหลักการสงเคราะห์ของพระราชา ดังนี้

ราชสังคหัตถุ 4 (ที. สี. 9/206/171)

1. สัสตเมระ คือ ฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร เป็นต้น
2. ปริสเมระ คือ ฉลาดในการบำรุงข้าราชการรู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ เป็นต้น
3. สัมมาปาสะ คือ รู้จักผูกประสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนจนกู้ยืมทุนไปสร้างตัวในการพาณิชย์กรรม เป็นต้น
4. วาขเปยยะ หรือวาจาเปยยะ คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัยไพเราะสุภาพ นุ่มนวลประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมนับถือ

การที่ครูอาจารย์จะสามารถสอนให้ได้อย่างแจ่มแจ้ง ชัดเจนเช่นนี้ ครูอาจารย์จะต้องเป็นบุคคลที่ฉลาดในการสอน จึงสามารถสอนคนอื่นให้เข้าใจแจ่มแจ้งได้ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาได้วางหลักการสอนไว้ 4 ประการ คือ

หลักการสอน 4 อย่าง (ที. สี. 9/198/161)

1. สันทัดสนา ชี้ให้ชัด จะสอนอะไร ก็ชี้แจงแสดงเหตุผลแยกแยะอธิบายให้ผู้ฟังได้เข้าใจแจ่มแจ้ง เหมือนกับแนะนำให้เห็นด้วยตา จนผู้ฟังเข้าใจจริงๆมือไปดูให้เห็นกับตา หลักการสอนในข้อนี้จำง่าย ๆ ก็คือ การชี้ให้ชัด (หรือแจ่มแจ้ง)

2. สมหาทปนา ชวนใจให้ยอมรับไปปฏิบัติ คือสิ่งใดที่ควรปฏิบัติ หรือห้าห้า ก็บรรยายแนะนำให้มองเห็นความสำคัญ เห็นสมจริงและรู้สึกซาบซึ้งในคุณค่า จนผู้ฟังยอมรับ อยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ ซึ่งหลักการสอนข้อนี้จำง่าย ๆ ก็คือชวนให้ปฏิบัติ (หรือจูงใจ)

3. สมุตเตชนา ระวังให้เกิดความอหยาญแก่ลัวล้า คือ สอนแบบปลุกเร้าใจ ให้คึกคัก เกิดความกระตือรือร้น เกิดความอดสาหะ มีกำลังใจที่เข้มแข็ง มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จได้ สู้งาน ไม่หวั่นระย่อ ไม่กลัวเหน็ดเหนื่อย หรือยากลำบาก หลักการสอนในข้อนี้ ก็คือระวังให้เกิดความกล้า (หรือแก่ลัวล้า)

4. สัมปหังสนา ปลอดภัยให้สดชื่นร่าเริง คือ ในขณะที่การสอนพยายามทำบรรยากาศให้สนุก สดชื่น แจ่มใส เบิกบานใจ ให้ผู้ฟังแจ่มชื่นมีความหวังมองเห็นผลดีและหนทางที่จะนำไปสู่ความสำเร็จได้ยิ่งขึ้นไป หลักการสอนข้อนี้ก็คือการปลุกให้ร่าเริง (หรือร่าเริง)

จะเห็นได้ว่า ผู้ที่เป็นครูอาจารย์จะต้องทำการสอนให้แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่ลัวล้า และร่าเริง ซึ่งการที่จะสอนให้ประสบผลเช่นนี้ได้ ก็ต้องอาศัยวิธีการสอนที่พระพุทธองค์ได้ทรงใช้สอนอย่างได้ผลมาแล้ว ดังนี้คือ องค์แห่งธรรมกถึก หรือหลักของผู้สอน 5 ประการ (อง. ปญจก. 22/59/205)

1. สอนไปโดยลำดับ ไม่ลัดตัดเนื้อหา (อนุพุพิทถ)
2. อ่างเหตุผลแนะนำให้ศิษย์ได้ฟังอย่างเข้าใจ (ปริยายทสสาวิ)
3. ตั้งจิตเมตตาปรารถนาให้ศิษย์ได้ประโยชน์มากที่สุด (อนุทนต์ ปฏิจ)
4. ไม่สอนด้วยเห็นแก่ลาภ (น อามิสนุตโร)
5. ไม่สอนแบบกระทบตนและผู้อื่น ไม่เสียดสีผู้อื่น (อตตทานญจ ปรณจ อนุพทจ)

นี่คือวิธีการที่พระพุทธองค์ทรงใช้อยู่เป็นประจำสม่ำเสมอ เป็นคุณสมบัติที่ครูอาจารย์จะต้องมีประจำใจตน และการที่จะสร้างคุณสมบัติเช่นนี้ได้ ก็ต้องอาศัยคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ ซึ่งเป็นทรัพย์ภายใน อันได้แก่หลักคำสอนเรื่องอริยทรัพย์ 7 ประการ (ที. ปา. 11/237/236)

1. ศรัทธา คือ ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือปฏิบัติ และในความดีที่ทำ
2. ศีล คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ประพฤติถูกต้องดีงาม
3. หิริ คือ ความละอายใจต่อการกระทำความชั่ว
4. โอตตปปะ คือ ความเกรงกลัวต่อผลของความชั่ว
5. พาหุสังกะ คือ ความเป็นผู้ได้เล่าเรียนศึกษามาก
6. จาคะ คือ ความเสียสละเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

7. ปัญญา คือ ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล

อริยทรัพย์เป็นทรัพย์อันประเสริฐอยู่ภายในจิตใจ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะไม่มีผู้ใดแย่งชิง ไม่สูญหายไปด้วยภัยอันตรายต่าง ๆ ทำให้ไม่อ้างว้างยากจน และเป็นทุนสร้างทรัพย์ภายนอกได้ด้วย ซึ่งจะเห็นได้ว่าหลักคำสอนเรื่องอริยทรัพย์นี้ เป็นคุณธรรมที่ครอบคลุมพฤติกรรมของครูที่จะสามารถสอนศิษย์ให้เข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้งอีกทางหนึ่งด้วย

สอนหลักวิชาให้ทั้งหมดโดยไม่ปิดบัง (สพฺพลปิเปสฺส ตํ สมกฺขายิโน ภวฺนติ)

สังคมนาสนั้น บางครั้งก็เจริญ บางคราวก็เสื่อม บางครั้งก็มีความสุข บางคราวก็มีความสับสนเดือดร้อนวุ่นวาย ซึ่งเป็นไปตามหลักของธัมมนิยามสูตร คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ความเจริญและความเสื่อมของสังคมนั้น ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย สมัยใดคนในสังคมมีธรรมะเป็นสรณะ มิใช่มุ่งเอาวัตถุอย่างเดียวที่เรียกว่า วัตถุนิยม สมัยนั้น สังคมก็เจริญก้าวหน้ามีความสุข เพราะธรรมเป็นปัจจัยให้เกิดความเจริญ การพัฒนาคนจะต้องอาศัยธรรมะเป็นหลักยึดในการปฏิบัติ โดยเฉพาะผู้ที่มิบทบาทในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม ยิ่งในสังคมที่มีความเปลี่ยนแปลงและแตกต่างกันอย่างมากเช่นในสังคมในยุคปัจจุบันนี้ จริยธรรมสำคัญของครูอาจารย์อีกประการหนึ่งก็คือ การให้โอกาสแก่ผู้เรียนและให้โอกาสแก่ทุกคนอย่างเสมอภาค ไม่ลำเอียง และไม่ปิดบังบางมุมบางประเด็นของวิชาการนั้น ๆ ซึ่งการที่ครูจะปฏิบัติหน้าที่ในการสอนให้ได้โดยครบถ้วนเนื้อหาวิชาและไม่ปิดบังกัน ครูอาจารย์ก็ต้องมีหลักธรรมที่ช่วยให้เกิดความสำเร็จคือ ธรรมเป็นโลกบาลหรือคัมภีร์ครองโลก 2 ประการ (ม. ม. 13/39/35-46) ดังนี้

1. หิริ คือ ความละอายต่อการกระทำความชั่ว อันได้แก่ ทุจริตทางกาย วาจา และใจ
2. โอตตปปุ คือ ความเกรงกลัว ต่อผลของความชั่วที่เป็นบาปทุจริต

ธรรมสองประการนี้ทำให้ครูอาจารย์เกิดความขยันหมั่นมานะในการสอน ไม่กล้าปิดบังหลักวิชาหรือไม่สอนแบบลำเอียง และต้องปลูกฝังให้เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน หมั่นประพฤติปฏิบัติให้มันคง ก็จะไม่หลงไปตามอำนาจของกิเลสที่คอยหลอกลวงเหนี่ยวจิตใจ ให้เป็นไปตามกระแสของโลกหรือสังสารวัฏตามอำนาจของความหลงไม่รู้เท่าทันตามความเป็นจริง

ธรรมมีอุปการะมาก 2 ประการ (ม. อุ. 14/863/546, ที. ปา. 11/400/293) คำว่า อุปการะ หมายถึง การอุดหนุน ช่วยเหลือ ส่งเสริมการมีน้ำใจโอบอ้อมอารี การสงเคราะห์เกื้อกูล จุนเจือ และการมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน หรือระหว่างครูอาจารย์กับศิษย์ เป็นต้น มี 2 ประการ คือ

1. สติ คือ ความระลึกได้ตลอดเวลา
2. สมบุพพญญ คือ ความรู้ตัวอยู่ทุกขณะ

ธรรม 2 ประการนี้ เป็นอุปการะมาก มีส่วนเกื้อกูลมากต่อการทำงานหรือการทำความดีทุกอย่าง ผู้มีธรรม 2 ประการนี้ย่อมเป็นคนรอบคอบ ไม่ประมาท จะคิด จะทำ จะพูดอะไร ก็จะไม่ผิดพลาดเสียหาย ธรรมทั้งสองข้อนี้จะช่วยให้ครูอาจารย์มีจิตสำนึกในวิญญูณของครูอาจารย์ กระตุ้นการสอนอย่างสิ้นเชิง ไม่ปิดบังอำพราง เพราะหลักธรรมดังกล่าว ควรช่วยเหลือ อุดหนุนให้กิจการทุกอย่างสำเร็จ ตามความมุ่งหมายที่ตั้งเอาไว้ หากขาดคุณธรรมข้อนี้แล้ว ครูอาจารย์จะทำการสิ่งต่าง ๆ ย่อมมีข้อผิดพลาดเสียหาย แต่ถ้ามีคุณธรรมข้อนี้แล้ว จะทำการสิ่งต่าง ๆ ได้ผลดีและไม่มีข้อผิดพลาด ท่านผู้รู้จึงสอนให้ ทำ พูด คิด ด้วยการมีสติและสัมปชัญญะกำกับอยู่เสมอ คือ ก่อนทำ ก่อนพูด และก่อนคิดก็ให้มีสติระลึกเสียก่อน และขณะที่กำลังทำ กำลังพูดและกำลังคิด ก็ให้รู้ตัวอยู่เสมอว่า ทำอะไรอยู่ แต่จะทำอะไรก็ไม่ควรรีบร้อนหรือเร่งด่วนจนเกินพอดี ควรไตร่ตรองให้รอบคอบ ทำด้วยความสุขุม สติจึงจะเกิดขึ้นทันและได้ผลเพิ่มขึ้น ส่งผลสะท้อนไปยังลูกศิษย์ลูกหาที่กำลังศึกษาเล่าเรียนด้วย

อกุศลวิตก หมายถึง การตรึกนึกไปในทางที่ไม่ดี 3 ประการ (ม. อุ. 14/261-3/182)

1. กามวิตก ตรึกในกาม
2. พยาบาทวิตก ตรึกในพยาบาท
3. วิหิงสาวิตก ตรึกในทางเบียดเบียน

การที่ครูอาจารย์มีอกุศลวิตก อาจทำให้ไม่มั่นใจในการสอน เช่น เกรงศิษย์จะคิดล้างครูหรือกังวลว่า ศิษย์รู้มากจะได้ดีกว่า ครูอาจารย์จึงควรเว้น ควรละเสียจากอกุศลวิตก แล้วตั้งอยู่ในกุศลวิตก

กุศลวิตก หมายถึง การตรึกนึกไปในทางที่ดี 3 ประการ (ม. อุ. 14/261-3/182)

1. เนกขัมมวิตก ตรึกออกจากกาม
2. อัพยาปาวิตก ตรึกออกจากพยาบาท
3. อวิหิงสาวิตก ตรึกออกจากเบียดเบียน

เมื่อครูอาจารย์ตรึกในสิ่งที่ดี ๆ ก็จะไม่มีความกังวล สามารถสอนศิษย์ได้อย่างหมดเปลือก และเว้นเสียจากการประพฤตินี้ไม่ดีต่าง ๆ คือ ทุจจริต (อง. จตุกก. 21/116/160) ซึ่งได้แก่

1. กายทุจจริต คือ ความประพฤตินั้นชั่วด้วยกาย
2. วจิตุจจริต คือ ความประพฤตินั้นชั่วด้วยวาจา
3. มโนทุจจริต คือ ความประพฤตินั้นชั่วด้วยใจ

ครูอาจารย์ที่ดีจะต้องสอนศิษย์ให้หมดเนื้อหาวิชา โดยไม่ทุจจริต กล่าวคือ ไม่ทุจจริตต่อเวลา ไม่ทุจจริตต่อเนื้อหา และไม่ทุจจริตต่อหน้าที่ แล้วตั้งอยู่ในสุจจริต คือการประพฤตินี้ดี 3 ประการ (อง. จตุกก. 21/116/160)

1. กายสุจจริต คือ ความประพฤตินั้นชอบด้วยกาย

2. วชิสุจริต คือ ความประพฤติชอบด้วยวาจา

3. มโนสุจริต คือ ความประพฤติชอบด้วยใจ

การที่ครูอาจารย์มีความประพฤติสุจริต ย่อมจะสอนได้อย่างเปิดเผย มั่นใจในการสอน มั่นใจว่าถ่ายทอดวิชาการให้ศิษย์ได้หมดเนื้อหา ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มที่เต็มกำลังความสามารถ ปราศจากอคติ คือความลำเอียง 4 ประการ (ที. ปา. 11/176/196; 246/240; อจ. จตุกฏ. 21/17/23) คือ

1. นันทาคติ คือ ความลำเอียงเพราะชอบ

2. โทสาคติ คือ ความลำเอียงเพราะชัง

3. โมหาคติ คือ ความลำเอียงเพราะหลง พลาดผิดเพราะเขลา

4. ภยาคติ คือ ความลำเอียงเพราะกลัว

หลักธรรมข้อนี้มีความสำคัญมาก เพราะถ้าครูอาจารย์มีความลำเอียงเสียแล้ว ก็จะสอนศิษย์ได้ไม่หมดเนื้อหากระบวนวิชา หรืออาจถ่ายทอดวิชาให้แก่ศิษย์ไม่เท่าเทียมกัน มีการเลือกที่รักมักที่ชัง ก่อให้เกิดปัญหาในหมู่ศิษย์ ครูอาจารย์ก็จะไม่ได้รับความเคารพจากศิษย์เลย

ส่งเสริมยกย่องคุณความดีของศิษย์ให้ปรากฏในสังคม (มิตตามจุเจสุ ปฏิเวทนติ)

คุณสมบัติของครูอาจารย์ที่ดีอีกประการหนึ่งที่จะได้รับการยอมรับในสังคมคือ การที่ครูอาจารย์ได้ประกาศยกย่องคุณความดีของศิษย์ในสถานที่ต่าง ๆ อันส่องให้เห็นความสามารถที่ครูอาจารย์มี การที่ครูอาจารย์สามารถยกย่องศิษย์ในที่สาธารณะได้นั้น จิตใจของครูอาจารย์จะต้องประกอบด้วยคุณธรรมหลายประการ เช่น มีใจกว้าง มีมิตตาจิต ไม่อิจฉาริษยา มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่อยู่ตลอดเวลา ครูอาจารย์จึงควรประพฤติตามหลักอริปไตยในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

อริปไตย หมายถึง ความเป็นใหญ่ 3 ประการ (อจ. จตุกฏ. 21/245/329)

1. อัตตาริปไตย ถือตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนาคตนเป็นประมาณ

2. โลการิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนินิยมของโลกเป็นประมาณ

3. รัมมาริปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนาคฤกษณ์เป็นจริง

สมควรตามธรรมเป็นประมาณ

ครูอาจารย์ที่มีจิตใจกว้างสามารถยกย่องศิษย์ในสังคมได้นั้น จะต้องเป็นคนมีอริปไตยในตนเอง และประการที่สำคัญก็คือต้องมี รัมมาริปไตย มีธรรมเป็นใหญ่ คือมีหลักธรรมอย่างประเสริฐไว้ประจำใจ อันได้แก่ พรหมวิหาร 4 (อภิ. วิภจค. 35/369, วิสุทฺธิ. 2/121-122) ซึ่งหมายถึง ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐ บริสุทฺธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตอย่างหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์ สัตว์ทั้งหลาย โดยชอบ ประกอบด้วย

1. เมตตา ความรักใคร่ ปรารถนาจะให้มีความสุข
2. กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์
3. มุทิตา ความพลอยยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี
4. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง ความวางเฉย ไม่ดีใจ ไม่เสียใจเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ

พรหมวิหารทั้ง 4 ประการนี้ เป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ซึ่งจัดเป็นหลักธรรมประจำใจและกำกับความประพฤติ เป็นธรรมจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับครูอาจารย์ในปัจจุบันนี้ อานาวัตถุนิยม บีบรัดให้ต้องเป็นคนใจแคบเห็นแก่ตัว การฝึกฝนให้สามารถรักและเมตตาแม่แก่ศัตรูของเราได้ ย่อมจะได้ชื่อว่าเป็นชาวพุทธที่แท้จริง ครูอาจารย์ที่มีจิตใจกว้างขวาง โอบอ้อมอารีนั้น นับได้ว่ามีพรหมวิหารธรรมอยู่ในตัว ดังนั้น เมื่อศิษย์ดีก็สามารถยกย่องในที่สาธารณะได้ และเพื่อให้ถึงซึ่งความเจริญด้วย ก็ควรมีหลักอปริหานิยธรรม 7 ประการ (อง. สตุตค. 23/21/21) ซึ่งหมายถึง ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อม ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับหมู่ชนทุกสาขาอาชีพ หรือผู้บริหารทุกระดับชั้น กล่าวคือ

1. หมั่นประชุมกันเป็นเนืองนิตย์
 2. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจ
 3. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิมที่ท่านไม่ได้บัญญัติไว้) ไม่ลบล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ตามระเบียบแบบแผนที่ตั้งไว้เดิม
 4. สักการะ เคารพ นับถือ บูชาผู้ที่เป็นผู้ใหญ่ และเชื่อฟังถ้อยคำของท่านเหล่านั้น
 5. คຸ້ມครองบรรดากุลสตรีกุลกุมารทั้งหลาย มิให้ถูกข่มเหงหรือคร่ำคร่าขึ้นใจ
 6. เคารพสักการบูชาเจดีย์ ปุชณียสถาน และปุชณียบุคคล ตลอดจนอนุสาวรีย์ต่าง ๆ ด้วยความเอาใจใส่ ไม่ปล่อยปละละเลยทั้งด้านการเคารพและพิทักษ์รักษา
 7. จัดให้ความอารักขา คຸ້ມครองป้องกันอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย โดยตั้งใจว่าขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มา ฟังมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้วฟังอยู่ในแว่นแคว้นโดยผาสุก
- อปริหานิยธรรมทั้ง 7 นี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้จัดแสดงแก่กษัตริย์วัชชีทั้งหลาย ผู้ปกครองรัฐโดยระบอบสามัคคีธรรม ซึ่งรัฐคู่อริยอมรับว่า เมื่อชาววัชชีประพฤติตามหลักธรรมนี้แล้ว ก็ยากที่จะเอาชนะได้ด้วยกรรบ นอกเสียจากจะใช้การเกลี้ยกล่อม หรือยุแยกให้แตกสามัคคีกัน
- ครูอาจารย์ต้องรู้หลักการเจริญและเสื่อม จะยกย่องศิษย์ต้องตั้งอยู่ในหลักอปริหานิยธรรมนี้

ก่อน

คอยช่วยคุ้มครองป้องกันภัยในสถานที่ต่าง ๆ (ทิสาสู ปริตฺตตามณิ กโรนฺติ)

ปัจจุบันหน้าที่นี้ มีความสำคัญต่อครูอย่างมาก เพราะต้องคอยปกป้องคุ้มครองศิษย์ให้พ้นจากการเที่ยวเตร่จนเสียการเรียน หรือระวังมิให้ติดยาเสพติด ยาบ้าที่กำลังแพร่ระบาด หรือระวังมิให้ศิษย์เป็นนักเลงก่อคดีอุกฉกรรจ์ เช่น ปล้น ฆ่า เป็นต้น ซึ่งทำความหนักใจให้เป็นอย่างมาก ครูอาจารย์นอกจากจะทำหน้าที่สอนศิษย์ให้รู้หลักวิชาการแล้ว ยังต้องคอยช่วยป้องกันภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับศิษย์อีกด้วย ดังนั้นจึงต้องมีหลักธรรมประจำใจอันประกอบด้วย สังคหวัตถุ 4 ประการ คือ ธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์กัน (อจ. จตุกก. 21/42, ที. ปา. 11/267/191) ได้แก่

1. ทาน คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปันสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นด้วยความเต็มใจ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ด้วยสิ่งของ ตลอดจนการแบ่งปันกำลังกาย กำลังใจ กำลังความรู้ ความคิด ความสามารถ เทคนิควิธีการใหม่ๆ ให้ความรู้ คำแนะนำสั่งสอนแก่ศิษย์อย่างเต็มที่

2. ปิยวาจา คือ มีวาจาเป็นที่รัก มีวาจาคุตตมน้ำใจ หรือมีวาจาซาบซึ้ง ด้วยการกล่าวคำที่สุภาพไพเราะ อ่อนหวาน สมานสามัคคี ทำให้เกิดไมตรี และความรักใคร่นับถือ ตลอดจนคำแสดงประโยชน์ ประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐานจูงใจให้เป็นที่นิยมยอมรับ

3. อัถตจริยา คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการต่างๆ บำรุงสาธารณประโยชน์ตลอดจนถึงช่วยแก้ไข ปรับปรุง ส่งเสริมในทางจริยธรรม

4. สมานัตตตา คือ ประพฤติตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติเสมอกันในชนชั้นทั้งหลายและเสมอในสุขทุกข์ โดยร่วมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดจนวางตนเหมาะสมกับฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์ และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี

หลักการนี้ทำให้ครูอาจารย์มีน้ำหนักรักที่จะดึงศิษย์ไม่ให้ประพฤติผิดนอกนอกรทาง เมื่อครูอาจารย์ทุ่มเททั้งกำลังกายและกำลังใจให้แก่ศิษย์ ก็ย่อมจะตอบสนองด้วยการประพฤติปฏิบัติชอบตามคำสั่งสอนและตั้งอยู่ในหลักกฏฉิธรรม 4 ประการ (อจ. จตุกก. 21/248/322) อันหมายถึง ธรรมเป็นเครื่องเจริญ, คุณธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญอกงาม ได้แก่

1. สัปปุริสสังเสวะ คือ การคบหาสัตบุรุษ เสวนากับท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณ

2. สัทธัมมัสสวนะ คือ ฟังสัทธรรม เอาใจใส่เล่าเรียน หาความรู้จริง

3. โยนิโสมนสิการ คือ ทำในใจโดยแยบคาย คิดหาเหตุผลโดยถูกวิธี

4. ธัมมานุวัตรปฏิบัติ คือ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตามหลัก

คือให้สอดคล้องพอดีตามขอบเขตความหมายและวัตถุประสงค์ที่สัมพันธ์กับธรรมข้ออื่น ๆ นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนและตรึตรองเห็นแล้วไปใช้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักตามความมุ่งหมายของสิ่งนั้น ๆ

เป็นคุณธรรมที่กระตุ้นให้ครูแสวงหาความเจริญแก่ตนเอง และศิษย์ ชักนำให้ศิษย์ปฏิบัติตนให้เจริญตามไปด้วย นอกจากนี้ยังจะต้องปกป้องศิษย์มิให้ตกไปในทางแห่งความชั่ว ความเสื่อม

ด้วยการแนะนำให้เลิกพ้นจากอบายมุข 6 ประการ (ที. ปาฎิก. 11/172-206/194-207) อันหมายถึง ช่องทางแห่งความเสื่อม ช่องทางแห่งความพินาศ

1. ดิคสุราและของมีนเมา
2. ชอบเที่ยวกลางคืน
3. ชอบเที่ยวคูการละเล่น
4. ดิคการพนัน
5. คบคนชั่ว
6. เกียจคร้านทำงาน

ครูอาจารย์จะต้องไม่เสพอบายมุข และแนะนำให้ศิษย์ได้เข้าใจ และเห็นโทษของอบายมุข จึงจะสามารถงดเว้นได้ ด้วยอำนาจของศีล 5 ประการ (วินย. 7/262/117, ชุ. ปฎิ. 31/91/67)

1. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการฆ่าสัตว์
2. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักทรัพย์
3. กามสุ มิจฉารวา เวรมณี เว้นจากการประพฤติดิคนอกใจ
4. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ
5. สุราเมรยมชฺชพมาทภูฏานา เวรมณี เว้นจากการดื่มสุราและเสพของมีนเมา

นี่คือคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ หรือที่เรียกว่ามนุษยธรรม ศีล 5 นี้จะช่วยป้องกันมิให้ศิษย์ตกไปในอบายมุข หากครูอาจารย์มีศีล 5 และสามารถสอนศิษย์ให้มีศีล 5 ได้แล้ว ก็จะเป็นการช่วยคุ้มครองป้องกันศิษย์ได้โดยไม่ต้องออกแรงมากนัก ซึ่งหลักธรรมที่สามารถช่วยในการปกครองดูแลศิษย์ให้อยู่อย่างปลอดภัย และผาสุกร่มเย็น ก็คือ ราชธรรม 10 ประการ (ชุ. ชา. 28/77) หรือ ทศพิธราชธรรม โดยปกติหมายถึง ธรรมของพระราชา หรือกิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติปฏิบัติหรือคุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง หรือธรรมของนักปกครองทุกระดับชั้นในสังคม มีอยู่ 10 ประการ คือ

1. ทาน การให้ปัน การช่วยเหลือ เกื้อกูล อนุเคราะห์ให้ผู้ได้ปกครองของตนให้มีการดำรงชีวิตที่ดี ไม่อดอยาก รวมถึงการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ ที่แสดงออกถึงการเผื่อแผ่แบ่งปันแก่บุคคลผู้ด้อยโอกาสในสังคมอีกด้วย ทานจึงเป็นคุณสมบัติที่จำเป็นมาก การเป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่ใช่วิถีทางของนักปกครอง ถ้าเข้าสู่ตำแหน่งการปกครองด้วยความเห็นแก่ตัว ด้วยการมุ่งประโยชน์ส่วนตัวแล้ว นั่นหมายความว่าได้เดินทางผิดแล้วแต่เริ่มแรก เพราะมันเป็นไปได้ที่ผู้เห็นแก่ตัวจะสร้างความเจริญรุ่งเรือง สร้างประโยชน์สุขแก่คนหมู่มากที่เขาปกครองได้ ผู้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวตนจัดเป็นคนที่มีสภาพจิตใจไม่สะอาด พระพุทธศาสนาสอนว่า “คนเห็นแก่ตัว เป็นคนไม่สะอาด”

2. ศีล มีกิริยาทำทาง พุศจาติ คิดแต่เรื่องที่ดี ความเรียบร้อยไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อสังคมที่

ปกครองอยู่ เป็นแบบอย่างอันดีงามของคนทั่วไป ความประพฤติทางกายเรียบร้อย ไม่เบียดเบียน ผู้ที่อ่อนแอกว่า ไม่ข่มเหงรังแกคนที่ไม่มีทางสู้ ไม่ทุจริตคดโกง ไม่เป็นชู้กับภรรยา-สามีของผู้อื่น เป็นต้น ความประพฤติทางวาจาเรียบร้อย ไม่คำไม่ว่าโดยไม่สมเหตุสมผล ไม่ขูยงให้แตกความสามัคคีในหมู่คณะ ไม่พูดจาเหลวไหลไร้สาระ ไม่พูดมากจนเกินพอดี ความประพฤติทางใจเรียบร้อยนั้นเล่าก็เรียบร้อยดีงาม มองโลกในแง่ดี คิดแต่ในเรื่องที่ดีงาม มองเห็นความดีของคนอื่น เสมอจิตใจกว้างขวางยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่นบ้างในบางกรณี จิตใจร่าเริงแจ่มใส

3. ปริงจาคะ การเสียสละทางใจ การเสียสละทางใจนั้น หมายถึง การให้อภัย การไม่ถือสาหาความในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ รู้จักเหตุการณ์ดีว่า เหตุการณ์ใดควรใส่ใจ เหตุการณ์ใดไม่ควรใส่ใจ รู้จักโง่ในเวลาที่เหมาะสม ไม่อวดฉลาดไปแทบทุกเรื่อง ปริงจาคะนั้นนอกจากจะหมายถึงการให้อภัยแล้ว ยังหมายถึงการเสียสละความชั่วร้ายที่หมักหมมอยู่ในจิตใจอีกด้วย เช่น สละความโลภ ความโกรธ ความหลง ไม่เก็บเรื่องต่าง ๆ ไว้ในใจจนไม่มีที่ว่างให้คิดในเรื่องการงานในหน้าที่ของตน นักปกครองที่ดีต้องคิดเรื่องการงาน และสั่งงานด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์สะอาดแจ่มใส ไม่วินิจฉัยหรือสั่งการใด ๆ ในขณะที่จิตใจขุ่นมัว การเสียสละนั้นไม่ว่าจะเป็นการเสียสละทางใจ หรือว่าการเสียสละของตนเอง นักปกครองต้องถือว่าเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง เพราะมันเป็นวิธีการเดียวเท่านั้นที่ผู้ถูกไม่ตรีกับผู้ใต้บังคับบัญชาไว้ได้ และเป็นที่ยรักใคร่ของคนทั่วไป

4. อาชชวะ ความซื่อตรง การกระทำในสิ่งที่เป็นภาระหน้าที่ของตนด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ซื่อตรง จริงใจต่อทุกคน หลักธรรมนี้มุ่งถึงความซื่อตรงต่อตนเองและผู้อื่น ตลอดถึงหน้าที่การงานด้วยความสุจริตจริงใจทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่หลอกลวงผู้ใต้ปกครองหรือผู้อื่น มีความจงรักภักดีต่อสถาบันและประเทศชาติ

5. มัททวะ ความอ่อนโยน การปฏิบัติตนต่อผู้อื่นด้วยความสุภาพ อ่อนโยน ไม่ถือตัวเย่อหยิ่ง มีอัธยาศัยไมตรีที่ดีงาม พร้อมทั้งจะรับฟังคำแนะนำตักเตือนจากผู้อื่น อันจะส่งผลให้ได้รับความจงรักภักดีจากประชาชนและผู้ใต้บังคับบัญชา ความอ่อนโยนจึง จัดเป็นเสน่ห์ห่มหानीยมของนักปกครองอย่างหนึ่ง ควรที่นักปกครองทั้งหลายพยายามฝึกฝนตัวเองให้เป็นคนมีเสน่ห์ เพราะจะทำให้เอาชนะใจของประชาชนได้อย่างน่าอัศจรรย์ นักปกครองที่มีกิริยาท่าทางอ่อนโยน ทำให้ประชาชนคิดว่าเขาเป็นคนของประชาชนจริงๆ นักปกครองทั้งหลายควรคำนึงอยู่เสมอว่า “ความหยาบกระด้าง เป็นเครื่องหมายของความเป็นศัตรูกัน ส่วนความอ่อนโยนเป็นเครื่องหมายความเป็นมิตร”

6. ตปะ ความทรงไว้ซึ่งอำนาจ เดช หรือธรรมอยู่ในตัว ที่คอยกำกับยับยั้งจิตใจไม่ปล่อยให้ ความชั่วอกุศลกำเริบ เป็นอำนาจที่ปราบจิตใจของผู้ปกครองให้ดำรงอยู่ในทำนองคลองธรรม ไม่หลงไหลมกมุ่นในกามคุณ จนหลงลืมความมุ่งมั่นในการกระทำภารกิจของตนให้สมบูรณ์

7. อโภชะ ความไม่โกรธ ความมีเมตตาธรรมประจำจิตใจกระทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยยึด

หลักเหตุผลเพื่อระงับความโกรธ ความขุ่นเคือง มีความรักปรารถนาดีต่อทุกคนหรือผู้ได้ปกครองอย่างสม่ำเสมอ

8. อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน ไม่บีบบังคับกดขี่ข่มเหง ให้ประชาชนผู้อยู่ภายใต้การปกครองของตนให้ได้รับความเดือดร้อน โดยปราศจากเหตุผล ตลอดถึงการบริหารกิจการต่าง ๆ ให้เป็นไปด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม เช่น ไม่ใช่แรงงานจนเกินขนาด ไม่หลงระเหิงในอำนาจขาดความมีเมตตา กรุณาในทางกลับกันจะต้องมีความกรุณาช่วยเหลือให้ผู้ได้ปกครองพ้นทุกข์ และมีความสุขความเจริญ

9. ขันติ ความอดทน อดกลั้น รู้จักข่มใจตนเองไม่ท้อแท้ เหนื่อยหน่ายกับอุปสรรคต่าง ๆ ที่มากระทบกระทั่งกับการปฏิบัติภารกิจหน้าที่ของตน มีสติคอยควบคุมจิตใจให้คงที่อยู่ตามปกติ ไม่ให้กำเริบอ่อนไหวในเมื่อเผชิญกับปัญหา แม้จะหนักหนาใดหนาก็ต้องอดทนเพื่อให้อำนาจสำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี เป็นการแสดงออกถึงความเข้มแข็งกล้าหาญและอดทนต่อทุกสถานการณ์

10. อวิโรธนะ ความไม่ผิดไปจากธรรม ความไม่คลาดเคลื่อนจากธรรม วางตนเป็นหลักแน่นในธรรมไม่หวั่นไหวไปตามลาภสักการะและถ้อยคำดี ร้าย มีความเที่ยงธรรมและรักษาระเบียบแบบแผนหลักปกครอง ตลอดจนประเพณีอันดีงามไว้มั่นคง ธรรมทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี มีจิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหวด้วยถ้อยอำนาจของอคติ

ราชธรรมทั้ง 10 ประการนี้ พึงจดจำง่าย ๆ โดยคาถาในพระบาลี ดังนี้

“ทานํ สีลํ ปริจจาคํ อาชฺชวํ มทฺทวํ ตปํ อกุโธ อวิหีสณฺจ ขนฺติณฺจ อวิโรธนํ”

ครูอาจารย์จะปกครองศิษย์มิให้ประพฤตินอกกลุ่มนอกรทางได้ก็จะต้องอาศัย หลักคุณธรรมของนักปกครอง คือ ราชธรรม 10 เพราะครูก็ต้องเป็นนักปกครองและนักสอนในเวลาเดียวกัน โดยใช้ควบคู่กับหลักจักรวรรดิธรรม 12 (ที่. ปา. 11/35/65) ซึ่งหมายถึงวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ พระจரியที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงบำเพ็ญอย่างสม่ำเสมอ ธรรมเนียมการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ หรือหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ ได้แก่

1. อนุโตชนสุมี พลกายสุมี คือ การสงเคราะห์ภายใน และพลกายกองทหาร
2. ขตฺติเยสุ คือ สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย
3. อนุยฺนเตสุ คือ สงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผู้ตามเสด็จเป็นราชบริพาร
4. พฺรหฺมณฺคหฺปติเกสุ คือ กลุ่มครองพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย
5. เนคมชานปเทสุ คือ กลุ่มครองชาวราษฎร์พื้นเมืองทั้งหลาย
6. สมณพฺรหฺมณฺเณสุ คือ กลุ่มครองเหล่าสมณพราหมณ์
7. มิคปฺกฺขิสฺสุ คือ กลุ่มครองเน่อนกที่เอาไว้สืบพันธุ์
8. อธมฺมการปฏิกฺเขโป คือ ห้ามปรามมิให้มีการประพฤติกิเลสผิดธรรม

9. อชนาน์ ชนานุปทาน์ คือ ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์

10. สมณพราหมณเณ อุปสงกมิตฺวา ปญหา ปจฺจนํ คือ เข้าไปหาและสอบถามปัญหาแก่สมณพราหมณ

11. อชมฺรคสฺส ปทาน์ คือ เว้นความกำหนดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรม

12. วิสมโลกสฺส ปทาน์ คือ เว้นโลกกล้า ไม่เลือกควร ไม่ควร

จักรวรรดิธรรม 12 ประการนี้ เป็นคุณธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งครูอาจารย์สามารถนำมาประยุกต์ใช้ควบคู่ไปกับราชธรรม 10 เพื่อปกครองดูแลศิษย์ให้ยูเย็นเป็นสุขได้อย่างดี

สรุป หลักจริยธรรมในหน้าที่ของครูอาจารย์ ทั้ง 5 ประการนั้น ครูอาจารย์ต้องนำหลักอริยสัจ 4 มาประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ เพื่อให้ได้ประโยชน์สำเร็จตามพระพุทธประสงค์กล่าวคือ

1. ทุภฺช คือ ตัวปัญหา กำหนดตัวปัญหาขึ้นมา
2. สมุทฺย คือ ศึกษาว่าปัญหานั้นมีสาเหตุมาจากอะไร
3. นิโรธ คือ การกำจัด หรือแก้ไขปัญหานั้นให้ได้
4. มรรค คือ วิธีการแก้ไขปัญหานั้นอย่างเหมาะสม

(วินัย. 4/16/21, ส.ม. 19/1670/530)

หลักคำสอนทางพุทธศาสนาว่าด้วยจริยธรรมของศิษย์

ในขณะที่ครูอาจารย์สอนเองมีทั้งจริยธรรมที่เหมาะสมและไม่เหมาะสม มีงานวิจัยพบว่า นักเรียนระดับมัธยมศึกษาปีที่ 5 มีจริยธรรมในเรื่องการรักษาระเบียบวินัย ความซื่อสัตย์สุจริต ความรับผิดชอบ ความสามัคคี ความอดุสาหะ ความยุติธรรม และความมีเหตุผล ในระดับที่น่าพอใจ แต่จริยธรรมเหล่านี้มิได้อยู่ในระดับน่าพึงพอใจคงที่เสมอไป สามารถลดระดับต่ำลงมาได้ตามสถานการณ์ เช่น เมื่อพูดถึงเรื่องการเคารพกฎหมายเด็กจะมีระเบียบน้อยลง เมื่อพูดถึงความซื่อสัตย์ต่อเพื่อนและหน้าที่ เด็กจะมีความซื่อสัตย์และความรับผิดชอบน้อยลง (วิเชียร พงษ์ประเสริฐ, 2526 : บทคัดย่อ)

การศึกษาค้นพบของงานวิจัยข้างต้น ได้ให้ข้อคิดที่สำคัญอย่างยิ่งแก่ครูอาจารย์ คือพบว่าฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้ปกครองนักเรียนต่างกัน ไม่มีผลทำให้ผู้เรียนมีความคิดรวบยอดของคุณธรรมต่างกัน มีปัจจัยเดียวที่มีผลต่อความคิดรวบยอดคือ ความแตกต่างทางเพศ ซึ่งเพศหญิงจะมีความคิดรวบยอดสูงกว่าเพศชาย ดังนั้น ปัญหาสำคัญที่ควรพิจารณา คือ หากสติปัญญา และภูมิหลังทางสังคมเศรษฐกิจของเด็กไม่มีผลต่อระดับจริยธรรมของนักเรียน เพราะปัจจัยทางเพศเพียงประการเดียวไม่น่าจะมีอิทธิพลต่อพัฒนาการทางจริยธรรมมากนัก ดังนั้น หากกลับไปพิจารณา

งานวิจัยในเรื่องจริยธรรมของครูแล้ว จะพบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อจริยธรรมของนักเรียน ก็คือการจัดจริยศึกษาของครูนั่นเอง

ดังนั้น หากมีการศึกษาวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างครูอาจารย์และนักเรียน ที่มีต่อการพัฒนาจริยธรรม และค้นพบผลการวิจัยตามความคาดหมายข้างต้นแล้ว จริยศึกษาจะต้องได้รับการพัฒนาและสนใจอย่างจริงจัง โดยมีครูอาจารย์ผู้ให้จริยศึกษาเป็นองค์ปัจจัยสำคัญ

ความสัมพันธ์ระหว่างหน้าที่ศิษย์ในทศ 6 กับหัวข้อธรรมอื่น ๆ ที่เป็นคุณสมบัติของศิษย์

เกี่ยวกับเรื่องนี้จะได้กล่าวถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับ คุณสมบัติทางบุคลิกภาพของผู้เรียน หลักปฏิบัติในการวางตัว การเป็นผู้เรียนที่ดี การดำเนินชีวิตของผู้เรียน รวมไปถึงหลักการปฏิบัติอื่น ๆ ของผู้เรียนในขณะเดียวกัน

งานวิจัยนี้ ได้นำเอาหลักธรรมอื่น ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับหน้าที่ของศิษย์ คือ การที่ศิษย์ปฏิบัติต่อครูในฐานะศิษย์ที่ดี พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ในสังคาลสูตรคู่กับหน้าที่ของครูอาจารย์ ซึ่งมีอยู่ 5 ประการ คือ

1. อุฏฐานน ด้วยการลุกขึ้นต้อนรับ
2. อุปฏฐานน ด้วยการเข้าไปคอยฟังคำแนะนำสั่งสอน ชักถามข้อสงสัย
3. สุสุสุสย ด้วยการใส่ใจในการเรียน
4. ปาริจริยาช ด้วยการคอยรับใช้นำรุงอุปฐาก
5. สกุกจัง สิปปปี ปฏิคฺคหเนน ด้วยการเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ (ที.ปา. 11/200/203)

หน้าที่ทั้ง 5 อย่างนี้ ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูอาจารย์ เพราะเป็นคุณลักษณะที่จะสามารถรับการถ่ายทอดศิลปวิทยาได้อย่างมีประสิทธิภาพและครบถ้วนเนื้อหาวิชา แต่ในหน้าที่นั้นจะมีหลักธรรมของศิษย์ ที่ต้องประพฤติจึงจะทำให้การปฏิบัติหน้าที่นั้น ๆ สมบูรณ์ ดังจะได้นำมาแสดงความสัมพันธ์กัน ดังนี้

ด้วยการลุกขึ้นต้อนรับ (อุฏฐานน)

เมื่อแปลเป็นภาษาไทยแล้ว อาจทำให้ความหมายของข้อนี้มีอยู่เพียงว่า ศิษย์เห็นครูแล้วลุกขึ้นต้อนรับ หากแต่ว่าโดยอรรถแล้วหมายถึง ความขยัน หมั่นเพียร ปลูกตนให้ลุกขึ้นอยู่ตลอดเวลา มีความกระตือรือร้นในการเรียน ศิษย์ต้องพร้อมจะเรียนก่อนที่ครูอาจารย์พร้อมจะสอน ดังนั้นศิษย์จะปฏิบัติหน้าที่ข้อนี้ได้ต้องอาศัยมีหลักคุณธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ ธรรมมีอุปการะมาก 2 อย่าง (ที. ปา. 11/400/293) ได้แก่

1. สติ คือ ความระลึกได้ตลอดเวลา
2. สัมปชัญญะ คือ ความรู้ตัวตลอดเวลา

การที่จะตื่นตัวอยู่ตลอดเวลาได้นั้น ต้องอาศัยพื้นฐานที่สำคัญคือ สติ เพราะต้องใช้ก่อนจะลงมือปฏิบัติหน้าที่ และสัมปชัญญะ เพราะต้องใช้ในขณะที่ปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งการปฏิบัตินี้จะต้องประกอบด้วยสุจริต 3 ประการ (อง. จตุกก. 21/116/160) คือ

1. กายสุจริต ประพฤติชอบทางกาย
2. วาจสุจริต ประพฤติชอบทางวาจา
3. มโนสุจริต ประพฤติชอบทางใจ

ศิษย์ที่ดีต้องประพฤติตนอยู่ในสุจริตเว้นทุจริต เปรียบเหมือนการล้างภาชนะให้สะอาด เพื่อให้ใช้ใส่อาหารได้อย่างดี และป้องกันมิให้สกปรก เมื่อศิษย์เป็นคนสุจริต ครูอาจารย์ก็จะทุ่มเทการสอนให้อย่างเต็มที่ ไม่มีการปิดบัง ซึ่งศิษย์ก็ควรเตรียมตัวให้พร้อมที่จะรับการสอนของครูอาจารย์ ด้วยการปฏิบัติตามหลักอริยฐานธรรม 4 ประการ (ม. อุป. 14/437) คือ

1. ปัญญา รอบรู้สิ่งที่ควรรู้
2. สัจจะ ความจริงใจ
3. จาคะ สละสิ่งที่ทำให้ไม่จริงใจ
4. อุปสมะ สงบใจจากกิเลสทั้งปวง

คุณธรรมข้อนี้ ศิษย์จำเป็นต้องมีเพื่อให้ครูอาจารย์เห็นว่า ตนเองพร้อมที่จะเรียน มีความตั้งใจจริง ไม่มีความกังวลใด ๆ อีกต่อไป และความพร้อมนี้ ต้องเป็นความพร้อมเพียงทั้งหมด มิใช่คนใดคนหนึ่ง จึงจะนำไปสู่ความเจริญได้ ด้วยการตั้งอยู่ในหลักอปริหานิยธรรม 7 ประการ (อง. สตุตท. 23/65/114, ที. ปา. 11/331/264) คือ

1. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ การประชุมพบปะปรึกษาหารือมีความจำเป็นที่จะช่วยระดมความคิดเห็น หาข้อยุติร่วมกัน การวางระเบียบขบถกติทางสังคมหรือแม้กระทั่งการปรับความเข้าใจระหว่างกัน ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อระบบการปกครอง

2. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ กิจการงานทุกอย่างที่ทำร่วมกัน อันจะเป็นผลให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีในหมู่คณะ ไม่แบ่งแยกเป็นฝักฝ่าย

3. ไม่บัญญัติสิ่งที่ท่านไม่ได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) การให้ความเคารพยึดถือปฏิบัติในกฎระเบียบขบถกติที่ตกลงกันไว้อย่างเคร่งครัด ที่สมาชิกในสังคมได้ร่วมกันบัญญัติหรือตกลงกันไว้ เป็นการชี้ให้เห็นถึงการให้ความเคารพในกฎเกณฑ์ที่ได้บัญญัติเอาไว้ หากเพิกถอนสิ่งที่ตั้งมาแล้วนั้น ก็จะเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการขาดความเคารพ ยำเกรงในสิ่งที่ตั้งมานั้น อันอาจจะส่งผลไปสู่ความขัดแย้งทางสังคมในภายหลังได้

4. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควร

รับฟัง ให้ความเคารพ ยำเกรง นับถือ ให้เกียรติท่าน ในฐานะที่ท่านเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์อันยาวนาน ข้อนี้จึงมีลักษณะคล้ายกับข้อ 3 ต่างกันแต่ ข้อนี้เน้นที่ตัวบุคคล ส่วนข้อที่ 3 เน้นที่หลักการ

5. บรรดากุลสตรี กุลกุมารีทั้งหลายให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรือฉุคร่า รำใจ หรือให้การคุ้มครอง ป้องกันสตรีมิให้ถูกข่มเหงรังแก หลักการข้อนี้มุ่งถึงการป้องกันการละเมิดสิทธิสตรีซึ่งสังคมดั้งเดิมถือว่า สตรีนั้นไม่ค่อยมีปากมีเสียงหรือมีบทบาทในสังคม แต่อย่างไรก็ตามสตรีก็มีบทบาทในครอบครัว หากสตรีมิได้รับการคุ้มครองก็อาจจะกระทบกระทั่งถึงความดีงามภายในสังคมได้

6. เคารพสักการบูชา เจดีย์ ปูชนียสถาน และปูชนียบุคคล ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่าง ๆ การให้ความเคารพสิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องเตือนความทรงจำ ระวังใจให้ทำความดีเป็นศูนย์รวมจิตใจให้เกิดความสามัคคีของคนในชาติ ไม่ปล่อยให้ประเพณีหรือการบูชาต่าง ๆ ที่เคยกระทำต่อปูชนียสถานเหล่านั้นสูญหายไป

7. จัดให้ความอารักขาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่สมณพราหมณ์ นักบวช ผู้ทรงศีลธรรมอันบริสุทธิ์ ผู้เป็นตัวอย่างที่ดีทางศีลธรรมและขอให้ตั้งใจไว้ว่าท่านที่ทรงคุณธรรมเหล่านั้นที่ยังไม่มา พึงมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข ข้อนี้เป็นการชี้ให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของสถาบันศาสนา อันเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน หากผู้ปกครองหรือผู้บริหารบ้านเมืองไม่ให้ความสำคัญ ถือว่าขาดสรรพกำลังในการช่วยบริหารบ้านเมืองให้เกิดสันติสุขร่มเย็น

ทั้งครูและศิษย์ต้องมีปรีหานิยธรรม เพราะเมื่อทั้งสองฝ่ายรู้ซึ่งกันและกันแล้ว การเรียนการสอนก็จะง่ายขึ้น

ด้วยการเข้าไปคอยฟังคำแนะนำสั่งสอน ชักถามข้อสงสัย (อุปฐาเนน)

ข้อนี้เป็นหน้าที่ของศิษย์ที่ต้องการความเจริญ ต้องการให้ครูอาจารย์ถ่ายทอดศิลปวิทยาการให้ตนเองนั้น ศิษย์ก็ต้องบำรุงอุปฐากครูอาจารย์ สังเกตว่าครูอาจารย์ของเราเป็นคนมีอุปนิสัยอย่างไร ชอบอะไร ดั่งนั้นศิษย์จะปฏิบัติหน้าที่นี้ได้ดี ต้องประกอบด้วยหลักธรรมที่เป็นเครื่องหมายของคนดี 2 อย่าง (อง. ทุก. 20/278/78) คือ

1. กตัญญู รู้อุปการคุณที่ท่านทำแล้ว
2. กตเวที กระทำการตอบแทนคุณ

ศิษย์ที่ดีต้องมีคุณธรรมทั้งสองข้อนี้ แต่ในสังคมปัจจุบันส่วนใหญ่ จะมีแต่เฉพาะรู้คุณ ส่วนการตอบแทนคุณนั้นได้ยาก ศิษย์ที่ทำหน้าที่อุปฐากครูอาจารย์ จึงต้องรู้ทั้งคุณและตอบแทนคุณ เป็นผู้รู้จักคุณค่าแห่งการทำความดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น ด้วยบูชา 2 ประการ (ขุ. ธ. 25/15/24) คือ

1. อามิสบูชา การบูชาด้วยอามิส สิ่งของ
2. ปฏิบัติบูชา การบูชาด้วยการปฏิบัติ

โดยรวมขบอดแล้วศิษย์จะต้องอุปัฏฐากครูอาจารย์ ด้วยสองวิธีนี้ ซึ่งพระพุทธองค์สรรเสริญ การปฏิบัติบูชาว่ามีประโยชน์สูงสุด และนอกจากนี้ ศิษย์ยังต้องเป็นผู้มีความงดงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด ด้วยการตั้งตนอยู่ในหลักธรรมซึ่งทำให้งาม 2 อย่าง (อง. ทุก. 20/62/90) คือ

1. ขันติ คือความอดทน
2. โสรจจะ คือ ความเสียมเจียมตน

ขันติและโสรจจะนี้ เป็นคุณธรรมที่ทำให้ศิษย์มีความงดงาม มีบุคลิกที่ครูอาจารย์เต็มใจ ถ่ายทอดวิชาให้ เพราะการอุปัฏฐากนั้น ย่อมมีทั้งคำชมและคำติ ศิษย์จะต้องใช้ความอดทน อย่าง มากให้สมกับคำว่า “โอวาททักษโม” อดทนต่อการสั่งสอน เพื่อบรรลุความดีงาม และความมุ่งหมาย อันชอบ

ศิษย์จะต้องรู้หลักสังคหัตถุ 4 (ที. ปา. 11/174/195) เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของ บุคคล และประสานระหว่างครูอาจารย์กับศิษย์ไว้ด้วยกัน ให้ตั้งอยู่ในความสามัคคี ด้วยการปฏิบัติ ดังนี้

1. ทาน คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดถึงให้ความรู้ คำแนะนำสั่งสอน
2. ปิยวาจา คือ มีวาจาเป็นที่รัก วาจาคุดตัมน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้ง คือกล่าวคำสุภาพ ไพเราะ อ่อนหวาน สมานสามัคคี ทำให้เกิดไมตรี และความรักริครันับถึ้อกัน ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ ประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐานจงใจให้นิยมยอมตาม
3. อัถถจริยา คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำรุงสาธารณประโยชน์ตลอดถึงช่วยแก้ไข ปรับปรุง ส่งเสริมในทางจริยธรรม
4. สมานัตตตา คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติเสมอกันในชนชั้น ทั้งหลาย และเสมอ ในสุขทุกข์ โดยร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์ และ สิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี

คุณธรรมข้อนี้ ทำให้การปฏิบัติหน้าที่ของศิษย์ในการอุปัฏฐากครูอาจารย์ได้ผลมากที่สุด สามารถยึดเหนี่ยวน้ำใจของครูอาจารย์ไว้ได้ คุณธรรมข้อนี้จึงสมควรมีทั้งครูอาจารย์และศิษย์

ด้วยการใฝ่ใจในการเรียน (สุสุสุสาย)

หน้าที่ที่สำคัญของศิษย์ คือ ใฝ่ใจในการศึกษาหาความรู้ มีความตั้งใจจริงใจในการศึกษา ศิษย์ตั้งใจเรียน ใฝ่ใจเรียน ย่อมเป็นการปฏิบัติหน้าที่ได้อีกวิธีหนึ่ง แต่การที่จะทำหน้าที่นี้ให้สมบูรณ์

ได้นั้น ศิษย์ต้องประกอบด้วยหลักธรรม ดังนี้ คือ อิทธิบาท 4 ประการ คุณเป็นเครื่องทำให้สำเร็จ ประโยชน์ (ที. ปา. 11/231/176) ได้แก่

1. ฉันทะ พอใจรักใคร่ เอาใจใส่ จดจ่อต่อกิจการงานในหน้าที่ของตน ในสิ่งที่ตนกำลังทำ หรืองานในหน้าที่ที่รับผิดชอบอยู่

ศิษย์ที่หวังความเจริญก้าวหน้าต้องปฏิบัติตาม โดยขจัดความเกียจคร้านในการทำงาน ออกไปให้หมดจากจิตใจ ไม่ต้องอ้างเหตุที่จะเป็นข้ออ้างเพื่อจะได้ไม่ต้องทำงาน 6 ประการ (ที. ปา. 11/184/197) คือ

- 1) มักอ้างว่าหนาวนัก แล้วไม่ทำการงาน
- 2) มักอ้างว่าร้อนนัก แล้วไม่ทำการงาน
- 3) มักอ้างว่าเวลาเย็นนัก แล้วไม่ทำการงาน
- 4) มักอ้างว่ายังเช้านอยู่ แล้วไม่ทำการงาน
- 5) มักอ้างว่าหิวนัก แล้วไม่ทำการงาน
- 6) มักอ้างว่ากระหายน้ำ แล้วไม่ทำการงาน

ในกรณีที่เป็นครูอาจารย์ เมื่อจะสั่งงานลูกศิษย์ ก็ต้องสร้างและปลูกฝังความพอใจให้แก่ ลูกศิษย์ซึ่งเป็นผู้ทำงาน โดยชี้แจงให้เขาทราบว่าจะเกิดผลดีอย่างไร หรือถ้าไม่ทำจะเกิดผลเสียหายแบบใดบ้าง บางครั้ง ครูอาจารย์บางคนก็ใช้แต่อำนาจ หรือสั่งพลาถ คำพลาถ ใช้ถ้อยคำใน ลักษณะของการดูหมิ่นเหยียดหยาม ซึ่งเป็นการทำลายขวัญและกำลังใจของลูกศิษย์ไปด้วย ครั้นเห็น ลูกศิษย์ทำให้อย่างไม่เต็มใจ หรือเห็นเขาไม่ทำงานตามที่ตนเองสั่ง ก็กล่าวหาว่าเขาโง่ ทำงานไม่เป็น แล้วพาลจะตัดคะแนนไปด้วย ซึ่งความจริงแล้ว ครูบาอาจารย์นั่นเองเป็นผู้ฉกฉวยเอาความรักงานของ ลูกศิษย์ไป เมื่อเป็นเช่นนี้ ลูกศิษย์ก็จะหมดกำลังใจ ขาดความสนใจต่อการศึกษา และพลอยเกลียดชัง ครูอาจารย์ไปด้วย

2. วิริยะ เพียรประกอบความดี ความบากบั่นในการศึกษาศิลปวิทยา ความเพียรในการละ อกุศล และความเพียรในการทำกุศล ด้วยความกล้าหาญ ไม่กลัวต่อความยากลำบาก

ในฐานะที่เป็นศิษย์ ฟังต้องสังวรสิ่งที่ตรงกันข้ามกับความเพียรไว้ด้วย คือ ความเกียจคร้าน ซึ่งเป็นตัวขัดขวางความเจริญก้าวหน้า เพราะคนที่เกียจคร้านมักจะอ้างเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งมาเป็นเครื่องบังหน้าแล้วไม่ต้องทำงาน ดังได้กล่าวมาแล้ว อีกอย่างหนึ่งก็คือความท้อแท้ แม้จะเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิตและการทำงาน แต่ก็กักร่อนจิตใจทำให้หุดหู่เศร้าหมองได้มาก เหมือนกับสนิมที่เกิดขึ้นกับเหล็ก ข้อมกักร่อนกินเหล็กให้ขาดไป และวิธีแก้ความท้อถอยท้อแท้ เพื่อเรียกพลังความ ขยันหมั่นเพียรกลับคืนมานั้น พระไพศาล วิสาโล ได้เสนอไว้ดังนี้

- 1) เบี่ยงเบนอารมณ์ คือ หันไปสนใจอย่างอื่นแทนที่จะจมอยู่กับความท้อแท้ การฝึก

สมาธิภาวนามีส่วนช่วยได้มาก เมื่อจิตใจสงบ ความท้อแท้ก็จะเบาบางลง ทำให้สามารถลงมือทำงานได้อีกต่อไป

2) รับรู้อารมณ์ที่เข้ามาเกาะกุมจิตใจ โดยใช้สติควบคุม เมื่อมันเกิดก็รู้ว่ามันเกิดพยายามทำให้สติมั่นคง เพราะนอกจากจะช่วยขับไล่ความท้อแท้ออกจากจิตใจแล้ว สติยังช่วยยับยั้งจิตไม่ให้คิดฟุ้งซ่านไปในทางที่เพิ่มอารมณ์ท้อแท้ให้มากขึ้นด้วย

3) ใช้ปัญญาพิจารณาหาสาเหตุที่ทำให้เกิดความท้อแท้ โดยใช้สติและสมาธิช่วยเสริมสร้างกำลังใจแก่ปัญญาในการจัดอารมณ์ท้อแท้ให้หมดไป คือพิจารณาว่าเมื่อมันเกิดขึ้นได้ มันก็ดับได้ แล้วเราก็จะทนรับได้ และไม่รู้สึกหนักหนาจนเกินไป

4) คิดแบบเร้ากุศลให้เกิดขึ้น เห็นความผิดพลาดและล้มเหลวนั้นเป็นบทเรียนราคาแพง และช่วยเพิ่มพูนประสบการณ์ตรงให้แก่ชีวิต ช่วยเตือนสติมิให้เราหลงลืมหรือพลาดพลั้งในคราวต่อไป ทำให้จิตใจเข้มแข็ง มีความอดทนขึ้น พร้อมทั้งจะเผชิญความยากลำบาก เพื่อผลสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งรอเราอยู่ข้างหน้า

5) ควบคุมอารมณ์ หรือสร้างอารมณ์ใหม่ขึ้นมาแทน โดยเห็นว่าความทุกข์บางอย่างเป็นเรื่องธรรมดา และไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกับเราเพียงคนเดียว การปรับอารมณ์ให้มองทุกอย่างที่ประสบเข้าในด้านดี มีส่วนช่วยให้คลายความท้อแท้ลงได้มากทีเดียว

3. จิตตะ เอาใจฝึกฝนในสิ่งนั้น ไม่ทอดทิ้งธุระ มีความรับผิดชอบต่องานในหน้าที่ของตน

ในทางปฏิบัติฐานะที่เป็นศิษย์ เราจะเห็นได้ว่า คนมีจิตตะ เป็นคนไม่ปล่อยปละละเลยกับงานของตน คอยตรวจสอบงานอยู่เสมอ ไม่ให้เกิดความบกพร่องและผิดพลาดขึ้น ไม่มัวเมาเสียเวลากับการคิดเพื่อเจอ ไร้สารประโยชน์ ซึ่งทำให้จิตใจฟุ้งซ่าน บางคนมาเสียเวลาอยู่กับการคอยติ คอยสอด คอยแทรก คอยวิจารณ์ และนินทาว่าร้ายแต่เรื่องของคนอื่น โดยที่ตนเองก็มีงานรับผิดชอบที่จะต้องทำ แต่กลับไม่ทำ ไม่สนใจ ปล่อยเวลาให้ล่องไปโดยไม่ได้ทำอะไรเป็นชิ้นเป็นอัน ซึ่งเท่ากับว่า เป็นคนไม่รู้จักรับผิดชอบหรือใช้เวลาที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า เพราะเวลาที่ผ่านไปแล้วไม่อาจเรียกย้อนกลับคืนมาได้ งานที่ทำก็ไม่สำเร็จทันเวลา ย่อมเกิดผลเสียหายติดตามมา ทั้งอาจได้รับโทษในภายหลังได้

4. วิมังสา หมายถึง หมั่นตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น ตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องผิดพลาดด้วยความรู้ สติ ปัญญา อยู่เสมอ มีความขยันบากบั่นและมีจิตใจจดจ่ออยู่กับงานตลอดเวลาเพียงใดก็ตาม ถ้าขาดปัญญาใช้พิจารณาแล้ว งานก็จะค้างค้ำ ไม่สำเร็จตามเป้าหมายจนได้ เราต้องหมั่นตรวจสอบงานที่ทำอยู่เสมอว่า เราทำได้เพียงใด แก่ไหน เพื่อจะได้ทราบผลและความก้าวหน้าของงานที่ทำว่าเหมาะสมกับเวลาและแรงงานที่ทุ่มเทหรือสูญเสียไปหรือไม่ มีอุปสรรคหรือข้อขัดข้องอยู่ตรงไหน และควรจะแก้ไขอย่างไร ชีวิตการศึกษาเล่าเรียนจึงจะไม่เกิดปัญหาตามมา

การใฝ่ใจในการศึกษาเล่าเรียนจนสำเร็จได้นั้น คุณธรรมประการสำคัญ คือ อิทธิบาทธรรม เพราะทำให้สำเร็จสิ่งที่บุคคลกระทำ ไม่ว่าจะเรียน จะทำงานใด ๆ ก็จักพบกับความสำเร็จ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น และอีกประการหนึ่ง คือ วุฒิชธรรม 4 (อง. จตุกก. 21/248/332) อันหมายถึง ธรรมเป็นเครื่องเจริญ คุณธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญงอกงาม ได้แก่

1. สัมปยุตตสังเสวะ คือ คบหาสัตบุรุษ, เสวนากับท่านผู้รู้ ผู้ทรงคุณ
2. สัทธัมมัสสวนะ คือ ฟังสังฆธรรม, เอาใจใส่ในการศึกษาเล่าเรียน
3. โยนิโสมนสิการ คือ ทำในใจโดยแยกกาย, คิดเหตุผลโดยถูกต้องวิธี
4. ชัมมานุสम्मปฏิบัติ คือ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม, ปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตาม

หลักธรรม

คุณธรรมข้อนี้ ทำให้ศิษย์ถึงซึ่งความเจริญได้ การตั้งใจเรียนที่ครบถ้วนนั้น จะต้องมีการอาจารย์ที่มีความสามารถ นักเรียนต้องตั้งใจฟังคำสั่งสอนของท่าน โดยใช้ปัญญาพิจารณาและปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้น โดยตั้งอยู่ใน กุศลวิตก หรือ ความนึกคิดที่ดีงาม 3 ประการ (ม. อุ. 14/261-3/182) คือ

1. เนกขัมมวิตก ความตรึกปลอดจากกาม ความนึกคิดในทางเสียสละ ไม่คิดในการปรนเปรอสนองความอยากของตน
2. อัพยาปาทวิตก ความตรึกปลอดจากพยาบาท ความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่ขัดเคืองหรือเพ่งมองในแง่ร้าย
3. อวิหิงสาวิตก ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน ความนึกคิดที่ประกอบด้วยกรุณาไม่คิดร้ายหรือมุ่งทำลาย

ศิษย์ที่ใฝ่ใจในการศึกษาเล่าเรียน ต้องมีความรู้สึคนึกคิดในทางที่ดี ไม่ฟุ้งซ่าน และมีความอาจหาญ แกล้วกล้า กล้าคิด กล้าตัดสินใจ ด้วยความเชื่อมั่น ตั้งอยู่ในเวทสาร์ชกรณธรรม คือ ธรรมที่ทำให้เกิดความกล้าหาญ หรือคุณธรรมที่ทำให้เกิดความกล้ามี 5 อย่าง (อง. ปญจก. 22/144) ได้แก่

1. สัทธา เชื่อมั่นในครูอาจารย์ มั่นใจในหลักที่ถือและในความดีที่ทำ
2. สील รักษากายวาจาให้เรียบร้อย ไม่ผิดระเบียบวินัย ไม่ผิดศีลธรรม
3. พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ศึกษาเล่าเรียนมาก
4. วิริยารัมภะ ปรารถนาความเพียร คือ การที่ได้เริ่มลงมือทำความเพียรพยายามในกิจการนั้น ๆ อยู่แล้วอย่างมั่นคงจริงจัง
5. ปัญญา รอบรู้สิ่งที่ควรรู้ เข้าใจซึ่งในเหตุผล ดี ชั่ว ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น รู้คิด รู้วินิจฉัย และรู้ที่จะจัดการ

คุณธรรมนี้ทำให้ศิษย์เกิดความกล้าหาญ ซึ่งตรงกับหลักสูตรสมัยใหม่ ที่ทำให้เด็กกล้าหาญ
 ทำเป็น พูดเป็น คิดเป็น และคิดถึงกันด้วยหลักสาราณียธรรม คือ ธรรมเป็นเครื่องให้ระลึกถึงกัน 6
 ประการ (อง. จก. 22/282/322) คือ

1. เมตตากายกรรม คือ ช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมหมู่คณะด้วยความเต็มใจ
2. เมตตาวจีกรรม คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์
3. เมตตามโนกรรม คือ คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน
4. สาธารณโภคี คือ ให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคสาธารณสมบัติทั่วกัน
5. สีสามัญญตา คือ มีศิลบริสุทธ์เสมอกัน ไม่ทำงานให้เป็นที่รังเกียจของหมู่คณะ
6. ทิฏฐิสามัญญตา คือ มีความเห็นร่วมกัน

เมื่อศิษย์และครูอาจารย์มีคุณธรรมข้อนี้ จะทำให้ศิษย์ขยันหมั่นเพียรในการเรียน และครู
 อาจารย์ก็หมั่นแสวงหาประสบการณ์ใหม่ ๆ มาถ่ายทอดให้แก่ศิษย์อยู่เสมอ ๆ

ด้วยการคอยรับใช้นำรุงอุปฐาก (ปาริจริยาย)

การคอยรับใช้ ในที่นี้ศิษย์จะทำแก่ครูอาจารย์ทุกสถานที่ที่มีโอกาส คุณลักษณะที่สำคัญ คือ
 การได้อยู่ใกล้ชิดครูอาจารย์ แม้นอกเวลาเรียน เพราะศิษย์จะได้ความรู้แปลกใหม่นอกตำราเรียน องค์
 ธรรมที่จะทำให้ศิษย์ปฏิบัติหน้าที่นี้คือ ปฏิสันถาร 2 ประการ หมายถึง การต้อนรับ, การรับรอง (ส.นิ.
 16/472/234) คือ

1. อามิสปฏิสันถาร คือ ปฏิสันถารด้วยสิ่งของ
2. ธรรมปฏิสันถาร คือ ปฏิสันถารด้วยธรรม

ศิษย์พึงทำการรับใช้ครูอาจารย์ด้วยการปฏิสันถาร อย่าทำให้ท่านหนักใจ ทั้งที่เป็นรูปธรรม
 และนามธรรม (อามิสปฏิสันถาร และธรรมปฏิสันถาร) ด้วยการลงมือปฏิบัติ ที่เรียกว่า กรรม 3
 ประการ (ม. ม. 13/64/56) คือ

1. กายกรรม พุทธกรรมที่ทำทางกาย
2. วจีกรรม พุทธกรรมที่ทำด้วยลมปาก
3. มโนกรรม พุทธกรรมที่แสดงออกทางใจ

ศิษย์ต้องคอยรับใช้ครูอาจารย์ด้วยความบริสุทธิ์ทั้งกาย วาจา ใจ คือการแสดงออกที่แฝงไว้
 ด้วยธรรมของผู้หวังความเจริญ ซึ่งจะได้รับผล คือ ธรรมัสสวนานิสงส์ อานิสงส์แห่งการฟัง 5
 ประการ (อง. ปญจก. 22/276) ได้แก่

1. ย่อมได้ฟังในสิ่งที่ยังไม่เคยได้ฟัง
2. เรื่องใดที่เคยได้ฟังแล้ว ไม่เข้าใจชัด ย่อมเข้าใจเรื่องนั้นชัดเจน
3. บรรเทาความสงสัยเสียได้

4. ทำความเห็นให้ถูกต้อง

5. จิตใจผู้ฟังย่อมผ่องใส

การได้ปรนนิบัติครูอาจารย์ ย่อมได้รับอานิสงส์จากการที่ท่านจะได้แนะนำ พร่ำสอนทั้งที่อยู่ในหลักสูตรและนอกหลักสูตร ซึ่งประการหลังนี้หาไม่ได้ง่ายนัก นอกเสียจากศิษย์จะได้ปฏิบัติหน้าที่นี้เท่านั้น โดยอาศัยแนวทางแห่งการปฏิบัติตาม มรรคมืองค์ 8 (ส. ส. 17/137/116, ส. ม. 16/90/51) คือ

1. สัมมาทิฐิ ปัญญาเห็นชอบ
2. สัมมาสังกัปปะ คำริชอบ
3. สัมมาวาจา เจรจาชอบ
4. สัมมากัมมันตะ ทำการงานชอบ
5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ
6. สัมมาวายามะ เพียรชอบ
7. สัมมาสติ ระลึกรชอบ
8. สัมมาสมาธิ ตั้งใจไว้ชอบ

องค์แห่งมรรค 8 จักเป็นคุณธรรมให้ศิษย์ทำหน้าที่นี้ได้อย่างเป็นระบบ และครบถ้วน เพราะเป็นการปฏิบัติที่เป็นหนึ่งเดียวแต่มี 8 องค์ประกอบ และจะต้องตั้งอยู่ในหลักปฏิบัติของผู้ครองเรือนหรือหลักการครองชีวิตของลัทธิด้วย ที่เรียกว่า มรราวาสธรรม 4 (ส. ส. 15/316) อันประกอบด้วย

1. สัจจะ ซื่อสัตย์ต่อครูอาจารย์ จริงใจ พุดจริง ทำจริง
2. ทมะ รู้จักข่มจิตของตน ปรับตัว ฝึคนิสัย รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดคัคคินิสัย แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา
3. ขันติ อดทน ตั้งหน้าทำหน้าที่การทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นใจในจุดหมาย ไม่ทอดถอย
4. จาคะ สละให้ปันสิ่งของ ให้ความแก่ครูอาจารย์ สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้าง พร้อมทั้งจะรับฟังความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว

คุณธรรมข้อนี้ สามารถช่วยให้ศิษย์ปฏิบัติหน้าที่นี้ได้อย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง โดยมุ่งเน้นการใช้ปัญญาในข้อ ทมะ และการใช้ความเพียรในข้อขันติ

ด้วยการเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ (สฤกจจํ สิปุํ ปฏิกุคหเนน)

หน้าที่นี้สำคัญที่สุด เพราะเมื่อศิษย์แสดงความเคารพต่อครูอาจารย์ จะช่วยให้ท่านถ่ายทอดศิลปวิทยาให้ศิษย์อย่างหมดเปลือก และเต็มใจ ความเคารพเป็นการแสดงออกซึ่งความตั้งใจจริง ความขยันหมั่นเพียรในการเรียนของศิษย์ การที่จะปฏิบัติให้สมบูรณ์ได้ ต้องประกอบด้วย หลักธรรม ดังนี้ คือ เว้นจากทุจจริต 3 ได้แก่ ความประพฤดิชั่วต่าง ๆ (ที.ปา. 11/228/227; อภิ. สํ. 34/840/327; อง. ทสก. 21/116/160)

1. กายทุจจริต ประพฤดิชั่วทางกาย คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน และกามเมสุมิจฉาจาร
2. วจิตุจจริต ประพฤดิชั่วทางวาจา คือ มุสาวาท ปิสุนาวาจา ผรุสวาจา และสัมผัปลาปะ
3. มโนทุจจริต ประพฤดิชั่วทางใจ คือ อภิชมา พยาบาท และมิจฉาทิฎฐิ

แล้วตั้งมั่นอยู่ในสุจจริต 3 ประการ คือ ความประพฤดิดีต่าง ๆ (ที. ปา. 11/228/227; อภิ. สํ. 34/840/327; อง. ทสก. 21/116/160)

1. กายสุจจริต ประพฤดิชอบทางกาย
2. วจิตุจจริต ประพฤดิชอบทางวาจา
3. มโนสุจจริต ประพฤดิชอบทางใจ

ศิษย์ที่จะเรียนศิลปวิทยาจากครูอาจารย์ ประการแรกต้องเป็นคนดี เว้นจากทุจจริต คือ ประพฤดิชั่วทางกาย วาจา ใจ และประกอบสุจจริต คือ ประพฤดิดีทางกาย วาจา ใจ และต้องมีปธาน คือ ความเพียร 4 ประการ (อง. จตุกก. 21/69/96) ได้แก่

1. สังวรปธาน เพียรระวังมิให้ความไม่ดีเกิดขึ้น หรือเพียรระวังหรือปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น
2. ปหานปธาน เพียรละความไม่ดีที่เกิดขึ้นแล้ว
3. ภาวนาปธาน เพียรให้ความดีเกิดขึ้น คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้น
4. อนุรักษนาปธาน เพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วมิให้เสื่อม และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจน

ไพบูลย์

ความเพียรทั้ง 4 อย่างนี้ แสดงให้เห็นว่า ศิษย์มีความตั้งใจจริงที่จะเรียน เป็นเครื่องแสดงออกของผู้ที่มีความเคารพนับถือ และเพื่อให้มีความมั่นคง ไม่เสื่อมคลาย ต้องมีหลักการวะ 6 (อง. ฉกก. 22/303/369) คือ ความเคารพ ด้วยการถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะพึงใส่ใจและปฏิบัติด้วยความเอื้อเฟื้อ หรือด้วยความหนักแน่นจริงจัง มองเห็นคุณค่าและความสำคัญ แล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้นโดยถูกต้อง ด้วยความจริงใจ กล่าวคือ

1. มีความเอื้อเฟื้อหรือเคารพในพระพุทธเจ้า
2. มีความเอื้อเฟื้อหรือเคารพในพระธรรม
3. มีความเอื้อเฟื้อหรือเคารพในพระสงฆ์

4. มีความเอื้อเฟื้อหรือเคารพในการศึกษา
5. มีความเอื้อเฟื้อหรือเคารพในความไม่ประมาท
6. มีความเอื้อเฟื้อหรือเคารพในปฏิสันถาร

เป็นหลักกรรมตรงตัวสำหรับหน้าที่นี้ และเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแห่งศิษย์ นอกจากนี้การใช้ชีวิตอยู่ในโลกนี้ต้องเป็นคนมีชีวิตอยู่อย่างไม่หลงโลก เพราะสิ่งต่างที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ทุกคนย่อมแสวงหา มุ่งหวัง ต้องการ อยากได้ อยากมี และอยากเป็นด้วยกันทั้งนั้น แต่เมื่อได้มาแล้วก็ไม่ควรประมาทมัวเมาลุ่มหลงจนตกเป็นทาสของสิ่งที่ตนได้มา ซึ่งเรียกว่า “หลงโลก” หรือ “เมาชีวิต” โดยใช้สติปัญญาพิจารณา รู้จักวางตัววางใจต่อความจริงต่าง ๆ ที่มีประจำอยู่กับโลกและชีวิตของมนุษย์ ให้ถือว่าเป็นเรื่องที่มีอยู่ตามธรรมดาของมัน ศิษย์จะต้องไม่หวั่นไหว ด้วยการทำความเข้าใจในหลักธรรมของโลก และสัตว์โลกก็เป็นไปตามธรรมนั้น เราต้องตั้งสติให้มั่นคงต่อการผันแปรและเปลี่ยนแปลงของสภาวะต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นในโลก และเกี่ยวพันกับการดำรงชีวิตของคนเรา ที่เรียกว่า โลกธรรม 8 (อง. จตุกถ. 21/77/104) อันหมายถึง ความเป็นไปตามคติธรรมซึ่งหมุนเวียนมาหาสัตว์โลก และสัตว์โลกก็หมุนเวียนตามมันไป ได้แก่

1. มีลาภ
2. เสื่อมลาภ
3. มียศ
4. เสื่อมยศ
5. สรรเสริญ
6. นินทา
7. สุข
8. ทุกข์

โลกธรรมนี้ จัดเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่น่าชื่นชมปรารถนา ที่คนทั้งหลายอยากได้ อยากมี เรียกว่า อิฏฐารมณ์ และอีกฝ่ายหนึ่งที่เป็นสิ่งที่ไม่น่าชื่นชม ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าชอบใจ ซึ่งคนทั่วไปเกลียดกลัว ไม่อยากได้ ไม่อยากมี เรียกว่า อนิฏฐารมณ์ ทั้ง 2 สิ่งนี้ เกิดขึ้นได้กับทุกคน ทั้งที่เป็นปุถุชนและพระอรหันต์ จะแตกต่างกันก็อยู่ที่การวางตัวต่อสิ่งเหล่านี้เท่านั้น และในโลกธรรมทั้ง 8 อย่างนี้ เมื่ออย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นกับเรา ก็ควรพิจารณาว่า เป็นของที่ไม่ตั้งมั่น เป็นทุกข์ และมีการเปลี่ยนแปลงแปรปรวนได้ เช่น ได้ลาภมาแล้วก็ต้องกังวลใจในการรักษา ต้องเสียหรือเสียชีวิตเพราะการรักษาลาภก็มี ได้ยศก็มีภาระมากมายจนไม่มีเวลาเป็นของตนเอง ได้สรรเสริญก็เหมือนคัมภีร์หว่าน ชวนให้เมาในคำสรรเสริญ เป็นเหตุให้ตื่นตื่นกังวลใจต่อไป แม้สุขที่เป็นโลกียะก็มีทุกข์เจือปนอยู่ด้วย เมื่อรู้ชัดอย่างนี้แล้ว ก็ควรเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ด้วยการเห็นโทษ และมีปัญญาสัดุดอก คือ ไม่ให้สิ่งเหล่านี้ครอบงำได้ โดยเกี่ยวข้องกับมันในฐานะนาย มิใช่ทาสของมัน ถ้า

เราไม่ยึดติดกับมันแล้ว จิตใจก็จะผ่อนคลาย คลายความอยากมืออยากได้ลงได้เอง ศิษย์เมื่อเรียนศิลปวิทยาต่าง ๆ บางครั้งอาจถูกโลกธรรม 8 อย่างใดอย่างหนึ่ง เข้าครอบงำอำยิจิตใจ แต่ศิษย์ไม่พึงเสียใจในฝ่ายอนิฏฐารมณ์ หรือ อารมณ์ที่ไม่น่าชอบใจ ไม่พึงดีใจ ถึงโลกในฝ่ายอิฏฐารมณ์ หรือ อารมณ์ที่น่าชอบใจ ศิษย์จะต้องทำใจให้เป็นกลาง เพื่อจะได้พร้อมรับคำแนะนำอบรมสั่งสอน ศิษย์จะต้องเว้นจากอุปกิเลส คือ โทษเครื่องเศร้าหมอง เป็นสิ่งที่ทำให้จิตใจขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยากคู่ฟ้าที่ประอะเปื้อนสกปรก ย่อมย่อมได้ไม่ดี (อภ. จตุกก. 21/61/87) ได้แก่

1. อภิขมาวิสมโลภะ ละโมบ กิดเพ่งเล็งอยากได้ โลกกล้า ข้องจะเอาไม่เลือกควรไม่ควร
 2. โทสะ ร้ายกาจ
 3. โกรธะ ความโกรธ
 4. อุปนาคะ ความผูกโกรธไว้
 5. มัจจะ ความลบหลู่คุณท่าน ลบหลู่ความคิดของผู้อื่น การลบถ้อยปิดซ่อนคุณค่าความคิดของผู้อื่น
 6. ปลาสะ ตีตนเสมอท่าน ยกตัวเทียมท่าน เอาตัวขึ้นตั้งขวางไว้ไม่ยอมยกให้ใครดีกว่าตน
 7. อิศสา ริษยา คือเห็นเขาได้ดีทนไม่ได้
 8. มัจฉริยะ ตระหนี่
 9. มายา มารยา เจ้าเล่ห์
 10. สาถะยะ โ้อวดหลอกเขา หลอกด้วยคำโ้อวด
 11. ถัมภะ หัวคือ กระจ่างกระเดื่อง
 12. สารัมภะ แข่งดี ไม่ยอมลดละ มุ่งแต่จะเอาชนะกัน
 13. มานะ ถือตัว ทะนงตัว
 14. อติมานะ ดูหมิ่นท่าน ถือตัวว่ายิ่งกว่าเขา
 15. มหะ มัวเมา
 16. ปมาทะ ประมาท เลินเล่อ ละเลย
- ศิษย์พึงละเว้นอุปกิเลสทั้ง 16 อย่างนี้ เพราะเป็นเครื่องขัดขวางความเจริญในการเรียนศิลปวิทยา

สรุป

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ในบทที่ 4 อันว่าด้วยเรื่อง แนะนำดี ฝึกอบรมศิษย์ให้เป็นคนดี สอนให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง สอนหรือบอกวิชาให้ทั้งหมดโดยไม่ปิดบัง ส่งเสริมยกย่องคุณความดีของศิษย์ให้ปรากฏในสังคม และคอยช่วยคุ้มครองป้องกันภัยในสถานที่ต่าง ๆ ทำให้ผู้วิจัยได้สรุปประเด็นการศึกษา ดังนี้

ในด้านความสัมพันธ์ในหลักคำสอนว่าด้วยครูอาจารย์กับศิษย์นั้น พบว่ามีความสัมพันธ์เชิงเหตุผลโดยธรรมชาติ โดยครูอาจารย์อยู่ในฐานะเป็นฝ่ายเหตุ ศิษย์อยู่ในฐานะเป็นฝ่ายผล เนื่องจากครูอาจารย์ มีวัตถุประสงค์ให้ศิษย์ได้เรียนรู้ศิลปวิทยาการ สำหรับเลี้ยงชีพในสังคม จึงได้ทุ่มเทการสอนให้อย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย หวังให้ศิษย์ได้มีวิชาความรู้ เป็นคนดีของสังคมอย่างเดียว สามารถดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ผลก็คือ ศิษย์ขยัน หมั่นเพียร ตั้งใจเรียน มีวิชาความรู้ สามารถดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข เมื่อทั้งสองฝ่ายได้นำธรรมะของพระพุทธเจ้าไปปฏิบัติจนเกิดเป็นเหตุและผลซึ่งกันและกันแล้ว ก็สามารถทำให้สังคมมีความเจริญรุ่งเรือง มีความสงบสุขได้

หากนำหน้าที่ของครูอาจารย์และศิษย์ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยทิส 6 ซึ่งมีอยู่ฝ่ายละ 5 ข้อ มาเปรียบเทียบแล้วจะพบว่า มีความเป็นเหตุเป็นผลกันอย่างชัดเจน ดังนี้

ตาราง ก แสดงความสัมพันธ์ระหว่างหน้าที่ของครูอาจารย์กับศิษย์

ลำดับ/ข้อ	ลักษณะปฏิสัมพันธ์ของครู (เชิงเหตุ)	ลักษณะปฏิสัมพันธ์ของศิษย์ (เชิงผล)
1	หมั่นแนะนำฝึกอบรมให้ศิษย์เป็นคนดี	ลุกขึ้นต้อนรับ มีความเคารพ
2	สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง	เข้าไปหาเพื่อขอคำปรึกษา ชักถาม และรับคำแนะนำ
3	สอนศิลปวิทยาให้โดยครบถ้วน เนื้อหาวิชา	ใฝ่ใจเรียน คือ เรียนด้วยความเชื่อมั่น
4	ยกย่องคุณความดีของศิษย์ให้ปรากฏในหมู่	ปรนนิบัติครูอาจารย์ช่วยบริการ
5	เป็นที่พึ่งพาและป้องกันภัยในที่ต่างๆ และสอนศิษย์ให้ดำรงชีพได้ด้วยตนเอง	เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เรียนอย่างเอาจริงเอาจัง มีวิชาความรู้

หลักคำสอนในทิส 6 ว่าด้วยหน้าที่ของครูอาจารย์กับศิษย์นี้ สมควรที่จะได้รับการศึกษาวิจัยภาคสนาม เพื่อทราบว่าครูอาจารย์ในปัจจุบันได้ปฏิบัติหน้าที่ต่อศิษย์ ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างน้อยเพียงใด อันจะส่งผลให้ศิษย์เป็นคนดี ทั้งจะได้เป็นประโยชน์ในการเรียนการสอนและการพัฒนาศีลธรรมให้เกิดแก่เยาวชนต่อไป